

Redakčná rada

RNDr. M. Bizubová
Doc. RNDr. K. Čížárová, CSc.
Doc. RNDr. A. Dubcová, CSc.
RNDr. Štefan Karolčík, PhD.
RNDr. F. Kele, CSc.
RNDr. Peter Likavský, CSc.
Mgr. L. Matoušková
Prof. RNDr. J. Mazúrek, CSc.
Prof. RNDr. E. Michaeli, CSc.
Prof. RNDr. J. Mládek, DrSc.
RNDr. M. Nogová
Doc. RNDr. R. Novodomec, CSc.
Mgr. Miloslav Ofúkaný
Prof. RNDr. J. Ořaheľ, CSc.
RNDr. Pavel Sadloň
RNDr. M. Zaťková

Časopis vychádza v spolupráci s:
Geografickým ústavom SAV
a GEOINFORMATIKA.SK

Redakcia

Doc. RNDr. Ján Lacika, CSc. – šéfredaktor
Doc. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD.

Adresa redakcie

Časopis Geografia
Štefánikova 49
814 73 Bratislava
Telefón: 02/524 927 51

Časopis vychádza štvrťročne. Cena jedného čísla je 1,50 EUR/45,19 Sk. Vydáva: Ing. Eva Jankovičová – Geo-servis, Opletalova 54, 841 07 Bratislava, IČO: 32219059.

Číslo 2 bolo odovzdané do tlače 25. 9. 2011 a vydané 5. 10. 2011.

Evidenčné číslo per. tlače: EV 504/08

Na vydávanie časopisu prispieva Ministerstvo školstva Slovenskej republiky.

Objednávky na predplatné prijíma každá pošta a doručovateľ Slovenskej pošty. Objednávky do zahraničia vybavuje Slovenská pošta, a.s., Stredisko predplatného tlače, Námestie slobody 27, 810 05 Bratislava 15, e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk.

Príspevky sa honorujú. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Časopis Geografia

si môžete objednať na adrese:

Geo-servis
P. O. Box 241
850 00 Bratislava 5

Objednávku časopisu Geografia napíšte čitateľne, uveďte plné meno a adresu s PSČ a počet objednaných výtlačkov. Uveďte, od ktorého čísla si časopis objednáte. Na požiadanie vám môžeme poslať faktúru.

Predplatné na rok: 10,- EUR/241,- SK (6,- EUR + 4,- EUR poštovné). Platí sa za kalendárny rok, nie za školský rok. Ak si časopis objednáte až od druhého, resp. tretieho alebo štvrtého čísla, zaplaťte príslušnú časť predplatného.

Predplatné môžete zaplatiť poštovou poukážkou na vyššie uvedenú adresu, alebo uhradiť na bežný účet v Slovenskej sporiteľni, mestská pobočka Bratislava, číslo účtu:

0011618244/0900

Ročník 19

Geografia

Číslo 2

2011

Časopis pre základné, stredné a vysoké školy

cena 1,50 EUR

OBSAH

40/ Mexiko ako významná destinácia cestovného ruchu

Ema Mišúnová

47/ Zoznam autorov

48/ Ozónová diera nad Európou?

Jozef Pecho

50/ Golfský prúd vplyvom klimatickej zmeny zatiaľ neslabne

Jozef Pecho

53/ Aralské jazero vstáva z mŕtvych

Jozef Pecho

57/ Karpatský klenot menom hucul

Ján Lacika

60/ Zo Slovenska do sveta (Z histórie cestopisov)

Daniela Čambálová

66/ Krajina ako odraz kultúry

Michal Huba

67/ Severozápadný Spiš

Ján Lacika

Obr. na 1. strane obálky: Mexičanka s typickými suvenírmi. Foto. E. Mišúnová k článku na str. 40

ISSN 1335-9258

Časopis Geografia nájdete na:
www.geoinformatika.sk

Mexiko

ako významná destinácia cestovného ruchu

Emi Mišúnová

Mexiko je atraktívna destinácia s dlhými piesčitými plážami, krištáľovo čistým morom, teplou klímou, ktorá umožňuje celoročný pobyt a poskytuje množstvo zážitkov. Má viac ako 6 000 rokov starú históriu. Návštevníkov láka bohatá indiánska kultúra a koloniálna minulosť, ktoré po sebe zanechali unikátne umelecké a kultúrne pamiatky. K turistickým lákadlám patrí rozmanitá exotická kuchyňa so špecifickou chuťou tequily, tradičnej pálenky mezcal vyrábanej z kaktusu a ďalších chutných nápojov, ktorým je možné len ťažko odolať. Všadeprítomná radosť zo života a priateľiví ľudia s nespočetným množstvom neopakovateľných zážitkov za príjemných zvukov mexickej hudby a zábavy na uliciach, ktoré vytvárajú nenapodobiteľnú atmosféru, sprevádzajú turistov na každom kroku a prispievajú k rastu záujmu o krajinu.

Atraktívna poloha Mexika

Mexiko má výhodnú polohu a podobne ako USA a Kanada má prístup k pobrežiu oboch oceánov. Tvorí spojovací článok medzi Severnou a Južnou Amerikou - na severe hraničí s USA v dĺžke 3 141 km, na juhu s Guatemalou (962 km) a Belize (250 km). Celková dĺžka morského pobrežia je 9 330 km, z čoho až dve tretiny hraníc tvoria vody dvoch svetových oceánov. Na západe je Mexiko omývané vlnami Tichého oceánu (6,6 tis. km), na východnom pobreží teplými vodami Mexického zálivu a na východnej strane polostrova Yucatán Karibským morom. Atlantický oceán omýva jeho pobrežie v dĺžke 2,6 tis. km. Mexiko má po celej dĺžke málo členité pobrežie. V Tichom oceáne na západe mu patrí dlhý, úzky a skalnatý polostrov Baja California, na atlantickej strane leží značná časť polostrova Yucatán. Okrem kontinentálnej časti prislúcha Mexiku 277 ostrovov v Tichom oceáne (najväčší je ostrov Tiburon 963 km²) a 174 ostrovov v Mexickom zálive a v Karibskom mori.

Svojou rozlohou 1 972 550 km² je Mexiko tretí najväčší štát Severnej Ameriky a tretí najrozľahlejší štát Latinskej Ameriky. Žije v ňom 111 mil. obyvateľov (2010)

s hustotou obyvateľstva 55 obyv. na km². Podľa počtu obyvateľov sa radí Mexiko na 11. miesto na svete a predstavuje 1,6 % svetovej populácie.

Mexiko je federálnou republikou, ktorá sa skladá z 31 štátov a federálneho dištriktu (México City). Niektoré názvy sú indiánskeho pôvodu. Mexiko je členom medzinárodných organizácií ako OSN, OAS (Organizácia amerických štátov), LIZ (Latinsko-americké integračné združenie), NAFTA (Severoamerická zóna voľného obchodu). Úradným jazykom je španielčina.

História

Mexiko má starú a slávnu históriu, nakoľko jeho počiatky osídlenia siahajú podľa archeologických nálezov až do praveku. Rôzne indiánske kmene, ktoré obývali územie dnešného Mexika tu vytvorili svojráznu kultúru. Mexická kultúra má časť koreňov v dávnych predhispánskych civilizáciách (olmécka, teotihuakánsko-toltécka, mayská, aztécka) a časť v troch storočiach španielskeho koloniálneho vplyvu.

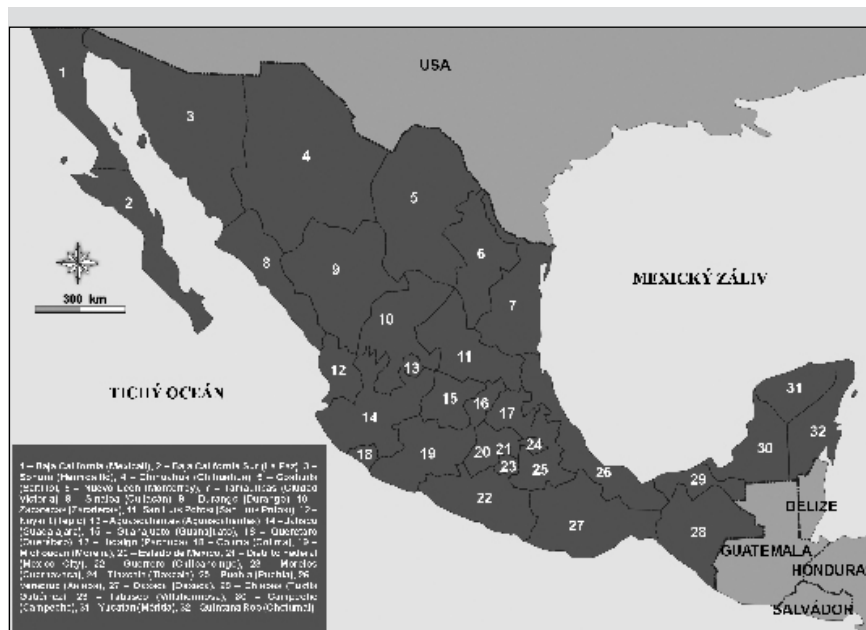
Prví obyvatelia tu žili asi pred 20 000 rokmi. Pokročilejší stupeň civilizácie dosiahli Olméckovia v tropických pralesoch



v dnešných štátoch Veracruz a Tabasco. Asi od roku 1200 pred n. l. budovali obradné strediská. Ďalším národom boli Zapotéckovia, ktorí 600 rokov pred n. l. postavili na náhornej plošine dlhjej 700 m a širokej 250 m komplex kultúrnych budov. Dnes je to stredisko Monte Albán. Najväčšiu kultúru v starej Amerike vytvorili Mayovia, ktorí od Olmékov prevzali písmo a naučili sa zaznamenávať čas. Známí boli vedeckými úspechmi a staviteľstvom kamenných miest, nad ktorými sa týčili pyramídy a paláce. V roku 300 pred n. l. až 300 n. l. žili prví Mayovia v miestach Abaj Takalik, El Baúl, Tikal, El Maridor a pod., ktoré ležia na dnešnom území Guatemaly. V roku 300 - 800 n. l. kvitla mayská architektúra, umenie a veda v mestách Uxmal, Chichén Itzá a Edzná na Yucatánskom polostrove.

Rok 900 n. l. polostrov Yucatán osídlili Toltéckovia, ktorí mesto Chichén Itzá vyhlásili za hlavné mesto. V 15. stor. ovládli značnú časť Mexika Aztéckovia, ktorí tu vytvorili rozsiahlu ríšu. Ríša Aztékov sa po roku 1519 stala terčom španielskych koloniálnych vpádov a v roku 1535 bolo územie definitívne pričlenené ku koloniálnym dŕžavám Španielska. V španielskom područí krajina zostala do 6. novembra 1813. Nezávislosť bola vyhlásená v meste Chilpancingo v štáte Guerrero.

Nasledovalo dlhé obdobie vnútropolitických otrasov a vojenských konfliktov, pričom v dôsledku porážky



Štáty Mexika (v zátvorke hlavné mesto štátu)

vo vojne s USA (1846 – 1848) stratilo Mexiko viac ako polovicu svojho územia. Keď začiatkom 19. storočia krajina získala nezávislosť, nebolo jej bohatstvo ani pôda rovnomerne rozdelené. To viedlo až k revolúcii v rokoch 1910 až 1917. Po nej nasledovali rozsiahle pozemkové reformy, ale očividná nerovnosť týkajúca sa príjmov obyvateľstva zostáva celonárodným problémom dodnes. Dňa 2. júla 2006 sa uskutočnili v Mexiku prezidentské a parlamentné voľby.

Potenciál cestovného ruchu Mexika

Mexiko je jednou z najvýznamnejších a najkrajších turistických destinácií na svete. Krajina ponúka možnosť rôznorodých zážitkov v závislosti od toho, o čo prejavuje návštevník záujem, alebo čo má rád. Ponuka produktov cestovného ruchu je rôzna:

- oddych na piesčitých plážach s možnosťou kúpania, vodných športov, zábavy

a kulinárske špeciality v hotelových komplexoch s kvalitnými službami,

- návšteva starovekých miest indiánskych kultúr, s možnosťou účasti na kultúrnych podujatiach,

- obdivovanie architektonických skvostov španielskeho koloniálneho vplyvu,

- návšteva národných parkov, prírodných rezervácií a rôznych zábavných parkov spojených so sprievodnými programami (možnosť plávania s delfínmi, kŕmenie žralokov, výlet do korytnačej farmy)

- účasť na športových či kultúrnych podujatiach v turistických centrách,

- aktivity v atraktívnej tropickej prírode, ktorá poskytuje bohatú paletu či už dobrodružstiev a turistických zážitkov, ale aj adrenalínových športov.

Najpozoruhodnejšie atraktivity cestovného ruchu Mexika sú stredoamerické zrúcaniny, koloniálne mestá španielskeho vplyvu a najmä známe moderné plážové komplexy, ktoré sú v rukách medzinárodných hotelových reťazcov. Vplyvom miernej tropickej klímy a jedinečnej kultúre ovplyvnenej európskymi prvkami (najmä španielskymi) a kultúrami štátov Strednej Ameriky sa Mexiko stalo atraktívnou destináciou svetového významu.

Prírodný potenciál

Reliéf Mexika je prevažne hornatý. Severnú a strednú časť štátu vyplňuje Mexická plošina, ktorá má charakter náhornej plošiny. Na severe sa jej výška pohybuje medzi 900 – 1 200 m, na juhu sa dvíha do výšky 2 000 m. Južnú časť vyplňuje Anahuacká plošina, v ktorej leží i husto osídlené Mexické a Tolucké údolie. Východnú časť vysočiny ohraničujú horské pásma Sierry Madre Oriental, západnú časť masív Sierra Madre Occidental. Tieto hlavné horské pásma, ktoré sú pokračovaním severoamerických Kordillier, dosahujú najväčšie výšky na juhu, kde ich spája priečne vulkanické pohorie s radom sopiek vysokých 4 000 až 5 000 m. Najväčšou z nich je Citlatépetl (5 700 m) na východe a Popocatepetl (5 425 m) s výhľadom na hlavné mesto.

Pobrežie Mexického zálivu lemuje úzka nížina, ktorá miestami vytvára lagúny. Polostrov Yucatán je silno skrasovatenou vápencovou plošinou. Polostrov Baja California vyplňuje rulový masív o výške 900 – 1 500 m, ktorého pokračovaním je pohorie Sierra Madre del



Foto E. Mišúňová

Národný park na ostrove Mujeres

Sur, ktoré sa tiahne od mysu Corrientes k Tehuantepeckej šíji.

Cestovný ruch krajiny sa koncentruje na pobreží, do centier a do stredísk starých indiánskych civilizácií, ale aj do miest s modernou architektúrou. Na pobreží Tichého oceánu vyhľadávaným je stredisko Acapulco. Mesto je rozložené 16 km pozdĺž pobrežia v zálivoch, skalných útesoch a na svahoch. Originálnym pre turistov je večerné predstavenie skokanov, ktorí si trúfajú skákať zo skalného útesu Quebrada do spenených vln oceánu. Z viacerých atraktívnych pláží je najvyhľadávanejšia pláž Caleta a Los Hornos. Nespočetné množstvo hotelových zariadení s kvalitnými službami, so širokou ponukou moderných športov láka každoročne veľký počet návštevníkov. Preplnené pláže Acapulca slúžia hlavne bohatým a slávnym Američanom, pre ktorých sa stali teraz domovom exkluzívne hotely s vysoko kvalitnými službami a pestrým programom na vychutnávanie nočného života. Pobrežia južne od Acapulca poskytuje možnosti surfovania pozdĺž pláží Puerto Escondida, šnorčľovania pri plážach Puerto Angel a nudistické pláže sa nachádzajú na plážach Zipolite.

Pozdĺž centrálnej a severnej časti Pacifického pobrežia najväčšie rozmery dosahujú pláže mesta Mazatlan a letoviska Puerto Vallarta. K ďalším významným strediskám cestovného ruchu západného pobrežia Mexika patrí Tijuana, kde sa tradične konajú hry jari - alai, ako aj býčie zápasy, dostihy a preteky psov. Vyhľadávané stredisko Mazatlán (v reči Aztékov miesto jeleňov) s celoročným využitím na rekreačné pobyty a širokú paletu moderných adrenalínových športov, leží na úpätí Sierra Madre. Vyhľadávaný zahraničnými návštevníkmi je polostrov Baja California, ktorý sa tiahne v dĺžke 1 000 km na juh od hraníc s USA. V jeho plytkých vodách zálivov a lagún sa pária 10 až 15 m dlhé veľrybovce sivé, ktoré každý rok tiahnú z arktických vôd Beringovho mora na teplé tichomorské pobrežie Mexika. Najvýznamnejším strediskom polostrova je prístav La Paz.

Pobrežie Mexického zálivu má nespočetné množstvo atraktívnych stredísk, ktoré každoročne lákajú návštevníkov nielen z USA a Kanady, ale z celého sveta. Na pláži Muramar je viacero prímorských stredísk. Veracruz je hlavný vstupný prístav do Mexika, ale aj obľúbené rekreačné stredisko so známymi plážami Mocambo a Villa del Mar. Na polostrove Yucatán leží niekoľko



Pláž hotela Grand Oasis Cancún

významných stredísk cestovného ruchu, z ktorých vyniká hlavne Cancún.

Cancún

V posledných desaťročiach jedným z najznámejších a najvyhľadávanejších sa stalo letovisko medzinárodného významu Cancún. Obmývajú ho teplé vody Karibského mora a leží v jednom z najpríťažlivejších a najzaujímavejších štátov Mexika Quintana Roo. V štáte je celý rad prekrásnych pláží, veľa historických miest so starobyľou mayskou kultúrou a turisti sú okúzlení rušným nočným životom. Ponúka predovšetkým fantastické podmienky pre potápanie, ktoré sa množstvom svojich koralových útesov radí medzi najlepšie na svete.

Cancún bol pôvodne malou rybárskou dedinkou pri pobreží a patril k polostrovu Yucatán. Cancún sa stal rušným turisticky obľúbeným strediskom (57 000 obyv.), s prekrásnym prilehlým ostrovom, plným piesčitých pláží. Priamo v Cancúne možno navštíviť ruiny z obdobia Mayskej civilizácie - El Rey. Na prvý pohľad je Cancún bežnou metropolou s veľkým stredom mesta a zónou hotelov. Možno povedať, že Cancúny sú dva - mesto a ostrov, dve miesta so spoločným menom a históriou. Pre väčšinu návštevníkov je však Cancún len jeden, ten na mori.

Ostrov Cancún s mestom Ciudad Cancún (300 tis. obyv.)

Mesto vzniklo v 60. tých rokoch minulého storočia na mieste, kde bolo

dovtedy roztrúsených iba pár malých osád. Prvými obyvateľmi sa stali robotníci, ktorí sem prichádzali z celého polostrova za prácou a neskôr tu zostali. V súčasnosti je to rušné kozmopolitné stredisko amerického štýlu, ktoré sa rozkladá na piesočnej kose na východnom pobreží polostrova Yucatán. Ostrov má dĺžku 18 km, pričom po celej dĺžke sa nachádza množstvo novovybudovaných luxusných hotelových komplexov, ktoré stoja na úzkom páse jeden vedľa druhého. Ide o luxusné, plánovane vybudované letovisko spojené s pevninou dvoma mostami a obklopené priehľadným tyrkysovo modrým morom s bielymi plážami na jednej strane a lagúnou Nichupté na strane druhej. Lagúnu Nichupté uzatvára 20 km dlhá a 500 m široká piesčitá plytčina v tvare L s dunami a palmami.

Na ostrove turisti nezablúdia. Je tu desať hlavných ciest, z ktorých najdôležitejšou je Blvd Kulkán, dlhý viac ako 1 km. Nemá turistické informačné stredisko, iba celý rad cestovných agentúr, ktoré sú rovnomerne rozmiestnené a turisti ich môžu využiť aj ako dôležitý zdroj informácií. V letovisku je mnoho reštaurácií, barov, butikov, divadlo, kino. Hlavné ulice, na ktorých sa nachádza väčšina turistických atrakcií sú Av Bonampark, Av Cobá a Av Tulum.

Južne od hotelovej zóny môžu turisti navštíviť historické múzeum s množstvom vzácnych zbierok mayského umenia a pozostatkov predošlých kultúr. Na ostrove Cancún môžu turisti tiež navštíviť

dve miesta s ruinami mayských miest, pozostatky chrámov so zaujímavými nástennými maľbami. Každý rok navštevujú toto pulzujúce letovisko viac ako 2 mil. turistov, ktorí si prichádzajú užiť pobyt na piesočných plážach, s jemným bielym pieskom, ochutnať mexické špeciality jedál a nápojov a využiť širokú ponuku pestrého nočného života. Vysoký štandard ubytovania zaisťuje ubytovanie v novo vystavanej hotelovej zóne, v luxusných rezortoch priamo na pláži.

Iba vo vzdialenosti 10 km od pobrežia Yucatánu sa v posledných rokoch stal vyhľadávaným kludný ostrov Mujeres. Ostrov je 8 km dlhý a 300 - 800 m široký. Radi ho navštevujú hlavne menej solventní turisti, nakoľko poskytuje služby za polovičné ceny. Hlavnou charakteristikou ostrova je príjemné prostredie a kultúrny život, tropická vegetácia a tyrkysovo modré more s ponukou šnorčľovania, potápania a obdivovania koralov na južnom konci ostrova. Šnorčľovanie pri koralovom útese je nezabudnuteľným zážitkom. Na juhu ostrova turisti môžu navštíviť korytnačiu farmu, zrúcaniny starej pevnosti, národný park a niektoré pozostatky mayskej civilizácie.

Tulum Corridor

Je to oblasť tiahnuca sa v dĺžke 135 kilometrov južne od Cancúnu až do mesta Tulum. Často je táto oblasť označovaná ako Mayská riviéra. Po celej dĺžke pobrežia je obklopená tropickou džungľou. Krásu

prírodných scenérií trópov možno potvrdiť prítomnosťou štyroch prírodných rezervácií pri ceste z Cancúnu do Tulumu. Prvou z týchto rezervácií je Tres Ríos, kde si turisti môžu užiť a obdivovať krásnu prírodu pralesov plných riečok a jazierok, po ktorých sa možno plaviť na loďkách alebo na kajaku. Veľmi príjemné je opaľovanie na nádherných pokojných plážach s bielym pieskom a kúpaním, prípadne šnorčľovaním v osviežujúcej vode.

Cestou do Tulumu leží stále viac navštevované stredisko cestovného ruchu oblasti Tulum Corridor Playa del Carmen. Nachádza sa vo vzdialenosti 50 km od Cancúnu. Je tu výrazne pokojnejšia, uvoľnená atmosféra s priateľským a prívetivým miestnym obyvateľstvom, pestrý nočný život a vynikajúce nákupné možnosti niektorých z miestnych suvenírov - pestrofarebné šály a šatky, mexické sombrero, tequila či mezcal a keramické mayské kalendáre. V centre letoviska je ubytovanie v jednoduchších menších hotelíkoch alebo je možné využiť ponuku luxusných rezortov v Playacar. Neďaleko sa nachádza rozľahlý zábavný park Xcaret s možnosťou plávania s delfínmi. Milovníci golfu v ňom môžu využiť 18-jamkové ihrisko.

Najnavštevovanejším strediskom oblasti Tulum Corridor je rovnomenné mesto Tulum, ktoré je známe predovšetkým historickými pamiatkami starých mayských kultúr. Pozoruhodné

je archeologické nálezisko zrúcanín mayskej kultúry pozdĺž pobrežia. Mesto má jediná mayskú pyramídu postavenú na brehu mora, ktorej prehliadka je nezabudnuteľným zážitkom, nakoľko sa týči na útese s výhľadom na krištáľovo čisté more. Tulum je nádherné ceremoniálne stredisko a prístav Mayov. Piesočnaté pláže obmýva krištáľovo čisté tyrkysové more a ich siluetu dokresľuje bujná vegetácia.

Medzi letoviskom Playa del Carmen a Tulumom - strediskom starej mayskej kultúry leží romantický ostrov Cozumel. Atraktívny je plážami ako Playa de San Juan a Playa de San Francisco s ponukou kúpania, opaľovania a adrenalínových vodných športov. Na ostrov sa možno dostať trajektom a preprava po ňom je možná buď prenajatým terénnym autom prípadne mopedom. Ostrov má vynikajúce podmienky na šnorčľovanie, potápanie s prístrojmi a pozorovanie koralov. Pozdĺž ostrova sa tiahne druhý najväčší koralový útes na svete. V hlavnom meste San Miguel de Cozumel nábrežný bulvár nesie meno Avenida Rafael Melgar. Pozdĺž Melgaru sa možno dostať do prístavu s trajektmi, kde sa nachádza úzka piesčitá pláž. Priamo oproti prístavu leží hlavné námestie Plaza del Sol. Najatraktívnejšími sú tu starobylé ruiny, pripomínajúce ríšu Mayov, ktoré možno nájsť na juhu a severe ostrova. Mesto ponúka vynikajúce nákupné možnosti. Punta Celarain - najjužnejší cíp ostrova je jedným z najobľúbenejších miest na fotografovanie vôbec. Nachádza sa tu historický maják, z ktorého ja nádherný výhľad na celý ostrov.

Hoci Mexiko leží v tropickom pásme, má dobré podmienky aj na horskú a vysokohorskú turistiku a zimné športy. K významnejším strediskám patria Mazatlán, Hermosillo, Orizaba, Jalpa a pod., ktoré sú roztrúsené po celom Mexiku.

Už od pradávnych čias v Mexiku poznali účinky liečivých vôd. Známe sú kúpeľné miesta z aztéckych dôb, napr. Tehuixtla a Cuautla. Najstaršie kúpeľné miesto je Ixtlán, k známym patria Tehuacán, Zinapacuario a Peños de Los Baños. K najnavštevovanejším s dobrou vybavenosťou a kvalitnými službami patria kúpeľné strediská Balneario de Comanjilla a Taninul pri Valse. Neďaleko strediska Monterrey vo vzdialenosti 25 km leží horské klimatické stredisko Chipinque Mesa. V blízkosti mesta Guantajuato je známy minerálny prameň El Chorro. Priamo v hlavnom meste sa nachádzajú kúpele Mocheruma.



Koralové útesy na ostrove Mujeres



Metropola Mexika patrí medzi najväčšie mestá sveta.

Kultúrnohistorický potenciál

Osobitným a špecifickým druhom ponuky pre návštevníkov Mexika je bohatá mexická kultúra s množstvom vzácnych a jedinečných architektonických pamiatok. Veľký počet mexických miest sunikátnymi architektonickými skvostami predhistorických a historických čias bolo zapísaných do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Hlavné mesto México City (špan. Ciudad de México)

Najnavštevovanejším a najvyhľadávanejším zahraničnými návštevníkmi je hlavné mesto México City, ktoré je situované v centrálnej časti krajiny v nadmorskej výške 2 240 m. V roku 2010 v México City oficiálne žilo približne 22 miliónov a neoficiálne až 25 - 28 miliónov obyvateľov vrátane veľmi zaľudnených prímestských oblastí. Radí sa medzi najväčšie aglomerácie na svete. Pôvodne bolo mesto založené v roku 1324 ako hlavné mesto Aztékov. Nieslo názov Tenochtitlán a postavené bolo na jazerných ostrovoch v Mexickom údolí. Východnú časť údolia obklopujú permanentne zasnežené vrcholky vyhasnutých vulkánov, ako Izraccihuatl, či Popocatepetl a horských štítov. V roku 1521 Španieli pod vedením Hernanda Cortésa mesto Tenochtitlán zničili a na troskách tohto aztéckeho mesta položili základy dnešného Mexica

City. Od roku 1525 do vypuknutia vojny o nezávislosť bolo hlavným mestom Nového Španielska. Od roku 1821 je hlavným mestom Mexika. V roku 1957 bolo mesto zničené zemetrasením. V roku 1985 zasiahlo México City zemetrasenie o sile 8,1 Richterovej stupnice, ktoré si vyžiadalo skoro 20 000 obetí.

México City je nielen hlavným mestom Mexika ale je veľmi obľúbeným u turistov. Nespočetné množstvo pamätihodností a pozostatkov starých kultúr, s veľkým počtom múzeí a množstvom kultúrnych ustanovizní sa snúbi s modernou architektúrou. Staré mesto a Xochimilco, prírodný svedok komplexnej aztéckej poľnohospodárskej kultúry, je od roku 1987 pod ochranou UNESCO.

K najväčším sakrálnym objektom hlavného mesta patrí Katedrála panny Guadalupskej, patrónky Mexika, ktorá je najposvätejším chrámom v celej krajine. Je to najväčšie pútnické miesto amerického kontinentu a druhý najnavštevovanejší katolícky chrám na svete po Chráme svätého Petra vo Vatikáne. Ročne sa tu zide asi dvadsať miliónov pútnikov. Vyhľadávaná je obrovská metropolitná katedrála so zvonnicou Centro Histórico, najväčšia na západnej pologuli, ktorá má ešte väčšie rozmery ako chrám Teocalli. Temple Mayor sa nachádza presne na mieste, kde Aztékovia videli svojho orla s hadom v jeho zobáku - ten sa stal symbol dnešného Mexika. Podľa viery tejto kultúry, tu bol taktiež situovaný stred vesmíru. Turistami vyhľadávanými

sú námestia El Palenque a El Zócalo, či nákupná štvrť La Zona Rosa. Najväčším námestím v hlavnom meste Mexika je Plaza de la Constitución, ktoré sa svojou plochou radí medzi najväčšie na svete. V jeho blízkosti stojí krásny palác Palacio de Bellas Artes z roku 1904.

Mesto je tiež domovom býčích zápasov v najväčšej mexickej a svetovej aréne Plaza de Toros México. Nachádza sa tu tiež Prezidentský palác, ktorý bol postavený na mieste paláca Montezuma. Je zároveň hlavným centrom ekonomického, kultúrneho i politického života v krajine s najväčším počtom múzeí na svete. Ponúka jedno z najatraktívnejších múzeí sveta - Národné múzeum antropológie a histórie. Prekrásny výhľad na celé mesto poskytuje pohľad z veže Torre Latinoamericana vysokej 180 m, ktorá bola postavená v roku 1956. Jediným rozľahlejším parkom v centre mesta je Alameda central, ktorý sa nachádza neďaleko stanice metra, známej ako Hudalgo. V hlavnom meste sa nachádza najväčší park Mexika Bosque de Chapultepec o ploche 4 štvorcových km s viacerými jazerami a múzeami. Asi 20 km južne od centra México City sa nachádzajú v meste Xochimilco krásne a turistami vyhľadávané plávajúce záhrady.

Chichén Itza

Spolu s hlavným mestom México City k najvyhľadávanejším domácimi a zahraničnými turistami patrí hlavné mesto mayskej kultúry Chichén Itza. Je to najväčší a najslávnejší komplex mayských pyramíd na polostrove Yucatán. Ide o klenot mayského postklasického obdobia. Jedno z najväčších a najvýznamnejších mayských miest leží v centrálnej časti severného Yucatánu. Založili ho pravdepodobne Mayovia v 6. st. n. l., ktorí asi po 200 rokoch toto miesto z neznámych dôvodov opustili. Okolo roku 918 na toto miesto prišli Itzovia (Mayovia z kmeňa Itzá) a mesto dosiahlo duchovného a kultúrneho rozkvetu. Okolo roku 987 prenikli na Yucatán Toltékovia a mesto Chichén Itza dostalo novú tvár. Ľudia zo stredomexickej vysočiny vybudovali z mayského centra svoje hlavné mesto. Spôsob jeho založenia je podobný starému toltéckemu centru Tula, zachováva si aj naďalej rysy mayskej kultúry.

Podľa aztéckej legendy vládol toltéckemu mestu múdry panovník, ktorý prijal posvojomnústupena trón menom boha, ktorému chcel slúžiť - boha Quetzalcoatl. V reči Mayov znamená nahuaské Quetzalcoatl Kukulkán. Oba názvy tohto

boha znamenajú v preklade Operený had. Z Tuly Quetzalcoatl odišiel koncom 10. st. n. l. do Chichén Itza. Operený had a jeho nástupcovia urobili z mayského Chichén Itza mesto na svoj obraz. Srdcom maysko – toltéckej metropoly sa stala Kukulkánova pyramída (pyramída Opereného hada, Quetzalcoatlova pyramída), známa tiež pod názvom El Castillo (španielsky hrad). Deväťstupňová pyramída má štvorcový pôdorys a počtom terás odpovedá 9 mayským podsvetiam. Na vrchol vedú pod 45 stupňovým uhlom 4 schodišťa usporiadané v smere svetových strán, lemované balustrádou, ktorá začína na prízemí hadou hlavou a pokračuje hadím telom až na najvyššie poschodie. V dňoch jarnej a jesennej rovnodennosti 21. marec a 21. október dopadajú slnečné lúče na hlavné schodište tak, že sa had plazí z chrámu dolu. Každé schodište tvorí 91 schodov, t. j. 4 schodišťa majú 364 stupňov – toľkokrát v roku vystupuje slnko nad oblohu. Spolu so vstupným schodom do svätyne má tak 365 schodov. Po širokom a strmom schodisku kedysi mayskí kňazi stúpali k nebesám. Pod Kukulkánovou pyramídou je staršia 9 stupňová pyramída, vo vnútri ktorej je jaguárov trón. Do tela jaguára je zasadených 73 nefritových kotúčikov, ktoré napodobňujú škvrny na jaguárovej koži. Z nefritu sú tiež široko otvorené oči zvieratá, zatiaľ čo zuby sú vytesané z pedernalu – vulkanického kameňa. V areáli, ktorý od roku 1988 patrí do svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, sú aj zvyšky ďalších významných stavieb.

Palenque

Patrí medzi najveľkolepejšie archeologické lokality v Mexiku. Hustý tropický prales obklopuje dobre zachované zvyšky mayských stavieb, ako pyramídu nazývanú Chrám nápisov, vysokú 21 m, v ktorej sa našlo 620 znakov písma, alebo Veľký palác postavený na ploche 103x73 m a zoskupený okolo štyroch vnútorných nádvorí. Palenque je vynikajúci príklad klasickej mayskej architektúry. Od roku 1987 je na Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Mexiko má celý rad iných dôležitých a vyhľadávaných stredísk, v ktorých sa nachádzajú historické skvosty umenia a architektúry. Patria k nim Guadalajara, Monterrey, Puebla, Mérida.

Guadalajara v štáte Jalisco, druhé najväčšie mesto podľa počtu obyvateľov v Mexiku, ktoré je domovom najlepších a najznámejších tradícií Mexika, ako je tequila, Mariachi hudba a charros, alebo mexických kovbojov. Jeho podobnosť so západoeurópskymi krajinami zmiešané s modernou architektúrou a infraštruktúrou robí Guadalajara veľmi atraktívnym pre turistov. Spolu s México City a plážovými destináciami (Cancún, Acapulco, atď.), Guadalajara je jedným z najnavštevovanejších miest v Mexiku. Kultúrny cestovný ruch je hlavným lákadlom s veľkým počtom múzeí, galérií a divadiel. Mesto je tiež organizátor niekoľkých medzinárodne preslávených podujatí, ako je Medzinárodný kniž-

ný veľtrh Guadalajara, ktorý je najvýznamnejšou výstavou knižných publikácií svojho druhu v španielsky hovoriacom svete a druhý najväčší knižný veľtrh na svete. Je známe aj ako priekopník v podzemí umeleckej scény, rovnako ako v elektronickom svete hudby, ktorý je ďalšou turistickou atrakciou.

V meste je jeden z najstarších nemocničných komplexov Hospicio Cabanas, ktorý bol zaradený do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva. Ďalšími turistickými aktivitami sú nákupné centrá svetovej úrovne. Mesto je dôležitou vstupnou bránou pre výlety do okolitých oblastí, ako je Huentitan Canyon, Tonale, Tlaquepaque, Chapala alebo pre návštevu okolitých miest, ktoré sú s ním dobre prepojené modernou komunikáciou. Prostredníctvom tejto hlavnej cesty sa možno dostať do Tequilay (domova nebeského alkoholického nápoja), Puerta Vallarta alebo Mazamitly, v závislosti od toho, či cieľom návštev turistov je svet pláží alebo pobyt v lesnom prostredí.

Monterrey v štáte Nuevo Leon - mesto bolo založené na konci 16. storočia. Najstaršou je centrálna časť mesta, ktorá je obklopená modernými novšími štvrtami. K atraktívnym a vyhľadávaným objektom patria: Múzeum mexickej histórie, Monterrey Múzeum súčasného umenia, Metropolitné múzeum Monterrey a Múzeum Palacio de Gobierno.

Puebla má nespočetné množstvo vzácnych sakrálnych pamiatok hlavne kostolov rôznej veľkosti a rôznej umeleckej hodnoty. Nachádza sa ich tu vyše 60. Mesto dostalo prezývku podľa farebných dlaždíc a veľkolepej architektúry. Jeho historické centrum je na zozname svetového kultúrneho dedičstva.

Mérida má yucatánske a archeologické múzeá, veľký počet pomníkov, kostolov a veterných mlynov. Prezývaná je bielym mestom, s bohatými mayskými tradíciami, v ktorom sa zachovalo aj veľa koloniálnych domov pôsobivej krásy.

Svedectvo bohatej histórie dokazuje aj celý rad ďalších stredísk, ktoré sa dostali do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO: Querétaro (hlavné mesto má prekrásne barokové centrum, ktoré bolo zapísané do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO; ohromujúce prírodné a kultúrne krásy sú v biosférickej rezervácii Sierra Gorda), San Juan Teotihuacán má najzaujímavejšie pamiatky aztéckej civilizácie (pyramída Slnka 65 m vysoká, pyramída Mesiaca vysoká 43 m), Campeche je preslávené



Div sveta Chichén Itza

svojim opevnením, Zacatecas je preslávené ružovou fasádou na katedrále, ktorá je v barokovom štýle s bohatou výzdobou.

Aktívny cestovný ruch Mexika

Mexiko sa stalo vyhľadávanou destináciou vďaka schopnosti zaujať návštevníka ničím nezvyčajným. Ako tropická prímorská krajina, ktorej územie obmývajú vody 2 svetových oceánov s vysoko atraktívnym vnútrozemím bohatým na históriu svojou rozlohou poskytuje širokú paletu ponúk hlavne pre dovolenkárov zo zahraničia.

Vzhľadom na to, že motívom ich účasti na cestovnom ruchu Mexika je oddych a relax, do destinácie prichádzajú na viac dní, využívajú komplexný balík služieb a sú tak hlavným zdrojom príjmov devízových prostriedkov. Počet zahraničných návštevníkov v posledných rokoch vzrástol vplyvom posilnenia priletov zo Spojených štátov amerických.

V roku 2010 Mexiko navštívilo 22,6 mil. zahraničných návštevníkov hlavne zo štátov Severnej Ameriky. Návštevnosť v porovnaní s rokom 2003 vzrástla z počtu 1,36 mil. viac ako 20 násobne. Takúto úroveň návštevnosti Mexiko dosiahlo už v roku 2008.

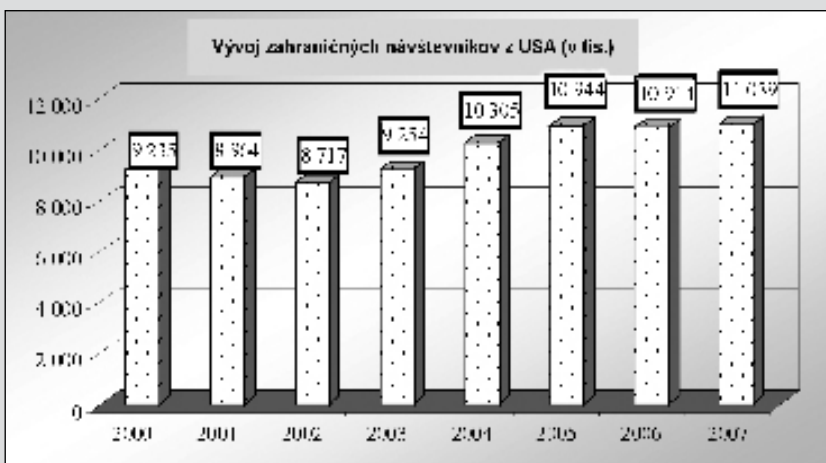
V roku 2009 došlo k poklesu počtu zahraničných návštevníkov o viac ako 1 milión. Pod zníženie počtu prízazdov do Mexika sa podpísalo viacero faktorov: cestovný ruch Mexika do značnej miery negatívne ovplyvnili obavy týkajúce sa nebezpečenstva vojny drogových gangov, násilia a šírenia omamných látok. Výstrahami boli aj hrozby vypuknutia a šírenia chrípky H1N1 a dopady globálnej ekonomickej krízy.

Drvivá väčšina turistov prichádza do Mexika zo Spojených štátov a Kanady. Pláže mexického pobrežia sa stali obľúbenou destináciou hlavne pre vysokoškolských študentov zo Spojených štátov.

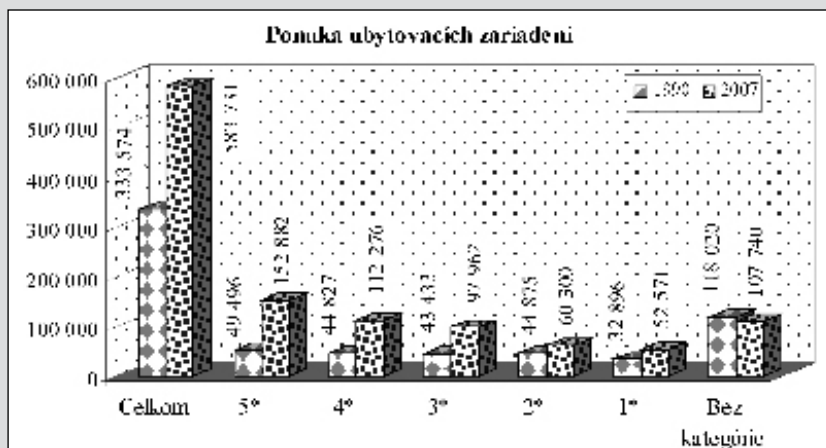
V roku 2000 dosahovali prízazdy dovolenkárov z USA až 9,23 mil. osôb, čo predstavovalo 86 % z celkového počtu zahraničných návštevníkov Mexika. Kenormnému nárastu počtu návštevníkov došlo v roku 2007, kedy ich počet dosiahol viac ako 11 mil. zahraničných návštevníkov zo susedného USA. V priebehu 7 rokov to bolo takmer o 2 mil. prízazdov viac. Podľa oficiálnych štatistík



Graf 1 Vývoj počtu zahraničných návštevníkov Mexika. Zdroj: UNWTO Zourist Barometer <http://www.unwto.org/american>



Graf 2 Vývoj počtu zahraničných návštevníkov z USA do Mexika v rokoch 2000 až 2007. Zdroj: Para 1990 a 2007: SECTUR. Compendio Estadístico del Turismo en México. México, DF.

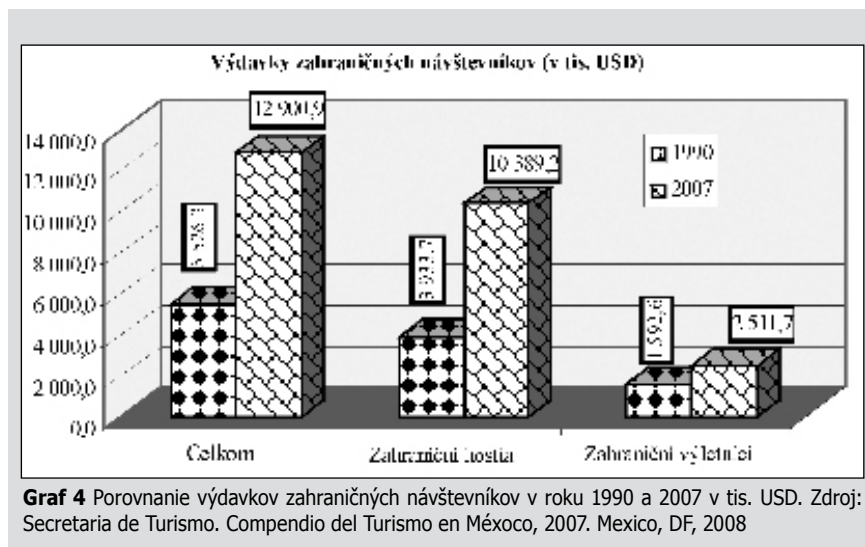


Graf 3 Porovnanie ubytovacích zariadení Mexika v roku 1990 a 2007 podľa kategórií. Zdroj: Secretaria de Turismo. Estadísticas Básicas de la Actividad Turística, 1990. Mexico, DF, 2091, Secretaria de Turismo. Compendio del Turismo en México, 2007. Mexico, DF, 2008.

cestovného ruchu Mexika v štruktúre zahraničných návštevníkov z celkového počtu 71 miliónov zahraničných turistov za prvých osem mesiacov roku 2010 bolo 4,33 miliónov z USA, 1,3 milióna z Kanady a 200 513 zo Španielska. Zvyšok pochádza z ďalších štátov Európy a Ázie. A menší

počet turistov pochádza z iných krajín Latinskej Ameriky.

Nárast aktívneho zahraničného cestovného ruchu Mexika pozitívne ovplyvnilo rozširovanie siete ubytovacích zariadení hlavne vyšších kategórií. V posledných rokoch rozšírili ubytovacie



kapacity na oboch stranách pobrežia hotelové komplexy ako: Hotel Radisson, Hotel El Dorado Resort Spa, Hotel Grand Melia Resort, Hotel Hilton Golf Spa Resort, Oasis Cancún, Grand Oasis Playa, Grand Oasis Caribbean Resort, a pod.

Mexiko okrem širokej ponuky prírodných atraktivít je zároveň rajom, ktorý svojim návštevníkom poskytuje aj poznávanie histórie starých predhispánskych civilizácií ako olméckej, teotihuakánsko-toltéckej, mayskej a aztéckej. Počas troch storočí do krajiny prenikali prvky európskej kultúry predovšetkým španielskeho koloniálneho vplyvu. Množstvo historických pamiatok roztrúsených po krajine láka návštevníkov za poznáním.

Výdavky zahraničných hotelových hostí za sledované obdobie vzrástli viac ako 2,5-násobne. Ich nárast bol podstatne vyšší ako u zahraničných návštevníkov,

ktorí pricestovali do Mexika s motívom poznávania.

V roku 2009 hlavne aktívny zahraničný cestovný ruch Mexika do značnej miery negatívne ovplyvnili obavy týkajúce sa násilia a šírenia omamných látok, ako aj z vypuknutia chrípky H1N1 v roku 2009 a z následkov globálnej ekonomickej krízy. Príjmy z cestovného ruchu v dôsledku toho poklesli o 15 percent t. j. z 13,3 miliardy dolárov roku 2008 na 11,3 miliardy dolárov v roku 2009. Príjmy v prvých deviatich mesiacoch roku 2010 v Mexiku dosiahli 9 miliárd dolárov, čo je o 7,7 % viac ako boli príjmy v rovnakom období roka 2009.

Porovnaním výdavkov zahraničných návštevníkov pobytového cestovného ruchu a zahraničných návštevníkov, ktorí prichádzajú do Mexika s motívom poznávania ukazuje, že podstatne väčším prínosom pre krajinu sú dovolenkári, ktorí

využívajú komplexný balík kvalitných služieb. Tieto patria k hlavným zdrojom príjmov devízových prostriedkov do štátnej pokladnice.

Záver

Od minulého roka dochádza k podstatnému oživeniu cestovného ruchu Mexika. Je to i napriek tomu, že sektor cestovný ruch utrpel v roku 2009 v krajine veľké straty, pod ktoré sa podpísali účinky globálnej recesie a nebezpečenstvo šírenia a vzniku prasiacej chrípky. Negatívne dopady aj ďalších faktorov boli natoľko silné, že došlo na niekoľko týždňov k úplnému zastaveniu prízjzdov zahraničných návštevníkov. V najbližších rokoch bude preto dôležité využiť nepriaznivú situáciu v arabskom svete a pripraviť zaujímavé produkty pre zahraničných návštevníkov kontinentov ako Európa a Ázia. Mexiko má na to veľmi dobré predpoklady prilákať zahraničnú klientelu zo všetkých kontinentov, a tým prekonať dominanciu návštevníkov z USA.

Literatúra a pramene

Mexico at a glance. Instituto Nacional de Estadística y Geografía. Mexico 2008.

<https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/>

UNWTO Zourist Barometer <http://www.unwto.org/american>

Para 1990 a 2007: *SECTUR.* Compendio Estadístico del Turismo en México. México, DF.

Secretaria de Turismo. Compendio del Turismo en México, 2007. Mexico, DF, 2008.

Zoznam autorov

PhDr. Daniela Čambálová, Západoslovenské múzeum Trnava

Michal Huba, Prírodovedecká fakulta, UK Bratislava

Doc. RNDr. Ján Lacika, CSc., Geografický ústav SAV, Bratislava

Doc. RNDr. Ema Mišúňová, CSc., Národohospodárska fakulta, EU Bratislava

Mgr. Jozef Pecho, Ústav fyziky atmosféry AV ČR, Praha, ČR

Ozónová diera nad Európou?

Jozef Pecho

V priebehu marca 2011 zaznamenali pozemné a satelitné merania nad Arktídou výrazné zníženie množstva stratosférického ozónu. Nad niektorými regiónmi dosiahli jeho koncentrácie bezprecedentne nízku úroveň, keď v porovnaní s dlhodobým priemerom poklesli miestami až o 70 percent. Jedna z najnižších hodnôt bola zaregistrovaná nad centrálnou Sibírou, a to 250 Dobsonových jednotiek (DJ), čo je len 30 DJ nad úrovňou, kedy sa už toto výrazne zredukované ozónosféry označuje termínom „ozónová diera“. Hlavnú príčinu rýchlej deštrukcie ozónu, a to prevažne vo výške 18 až 23 km, možno vidieť v ešte stále vysokých koncentráciách chlórofluórokarbonových halogénov (CFCs), látok, ktoré likvidujú molekuly ozónu, a v nezvyčajne nízkych teplotách stratosféry, ktoré v priebehu februára a marca 2011 poklesli pod mínus 78 °C. Pri takýchto podmienkach sa za spoluúčasti slnečného žiarenia uvoľňujú zo zlúčenín CFCs molekuly chlóru a brómu, ktoré sú hlavnými katalyzátormi deštruktívnych reakcií vedúcich k mimoriadne rýchlej redukcii ozónosféry. Preto aj napriek tomu, že sa podarilo pomerne rýchlo zastaviť výrobu týchto látok zavedením Montreálskeho protokolu v roku 1987, obnovenie poškodenej ozónosféry na úroveň spred roku 1980 potrvá ešte niekoľko desaťročí.

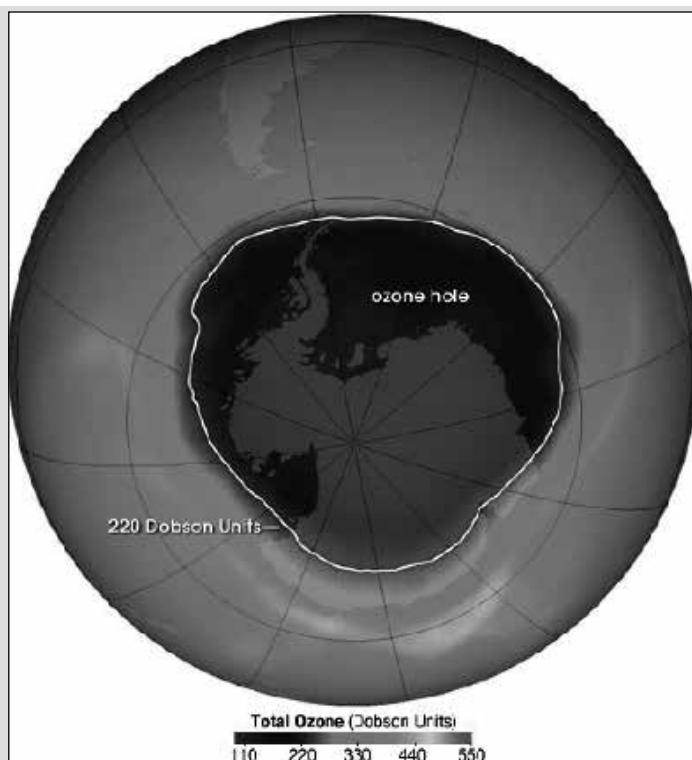
množstva O_3 v stratosfére má za následok výrazný nárast výskytu rakoviny kože. Priestorové rozloženie O_3 nie je na Zemi ani zďaleka rovnomerné. Najnižšie koncentrácie dosahuje celoročne v stratosfére tropických oblastí (okolo 300 až 350 DJ), kde však paradoxne vzniká vplyvom intenzívneho UV žiarenia najviac ozónu. Prúdenie vzduchu v stratosfére však väčšiu časť tohto plynu transportuje do miernych a vysokých zemepisných šírok, kde jeho koncentrácie dosahujú planétárne maximum (aj vyše 500 DJ).

Ozónová diera aj nad Európou?

Od polovice 80. rokov bolo nad južným pólom každoročne na konci antarktckej zimy (august až september) zaznamenané zredukované ozónosféry, a to niekedy aj pod 100 DJ (minimum 73 DJ dňa 30. 6. 1994). Aj keď sa vedcom v priebehu veľmi krátkeho obdobia podarilo odhaliť pravého vinníka tohto problému a dosiahnuť zákaz výroby CFCs halogénov, ozónová diera nad Antarktídou neustále rástla až do druhej polovice 90. rokov, kedy sa jej maximálna plocha viac-menej stabilizovala na hodnote 25 mil. km² (takmer dvojnásobná rozloha Antarktídy, maximum 29,9 mil. km² dňa 9. septembra 2000). Prečo sa

Ozón – zázračná molekula

Takto nejako by sme mohli pomenovať molekulu, ktorá chráni už niekoľko stoviek miliónov rokov pozemský život pred zhubným vplyvom ultrafialového (UV) žiarenia. Väčšia časť ozónu, tejto trojatómovej molekuly kyslíka (O_3), sa vyskytuje v spodnej stratosfére vo výškach od 20 do 30 km (táto časť stratosféry sa tiež nazýva ozónosféra). Jeho absolútne množstvo je však v zemskej atmosfére natoľko minoritné, že vrstva všetkých molekúl O_3 rovnomerne rozložená po celom povrchu Zeme by pri priemernom tlaku vzduchu 1 015 hPa nebola hrubšia ako 3 mm. Môžeme si to predstaviť aj tak, že na miliardu molekúl vzduchu pripadne v ozónosfére len niekoľko tisíc molekúl O_3 (pri zemskom povrchu je to len 20 až 100 molekúl O_3). Až pri týchto číslach si človek skutočne uvedomí úžasnú schopnosť ozónu absorbovať aj pri takto nízkych koncentráciách až 99 % UV žiarenia. Len na okraj možno uviesť, že každé zníženie koncentrácie O_3 o 1 % vedie k nárastu UV indexu o 2 %. Preto len nepatrný pokles



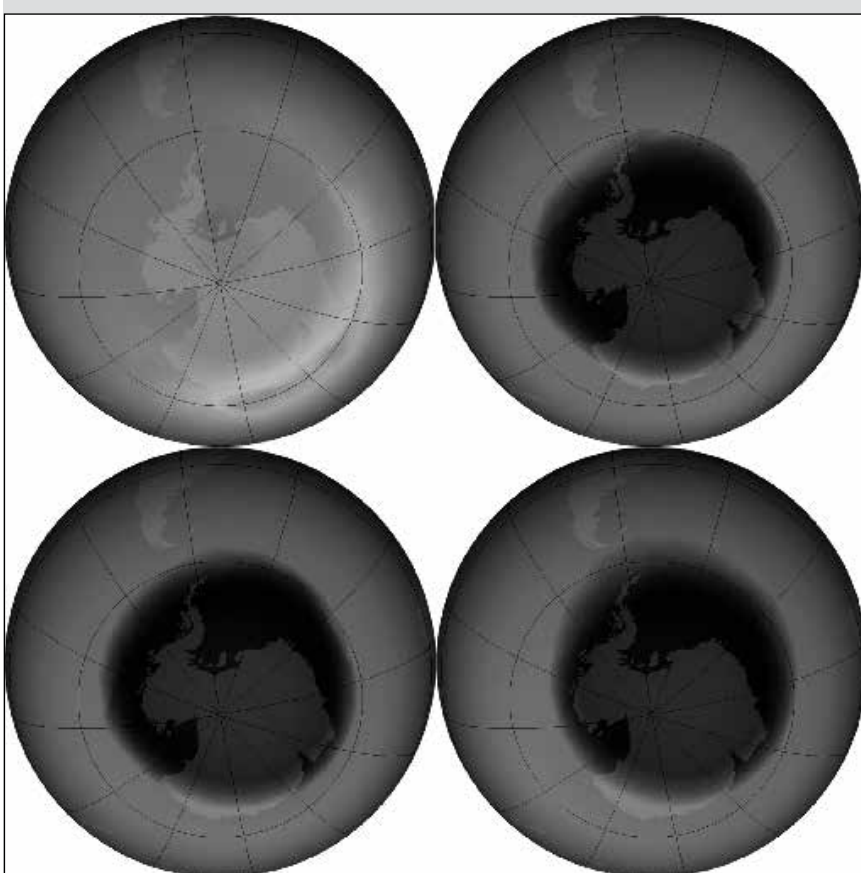
Ako ohraničenie „ozónovej diery“ (ozone hole) sa zvykne používať hodnota 220 DJ.

Zdroj: <http://ozonewatch.gsfc.nasa.gov/facts/hole.html>



Polárne stratosférické oblaky (PSCs) sa vyskytujú len pri teplotách nižších ako $-78\text{ }^{\circ}\text{C}$.

Zdroj: Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Polar_stratospheric_cloud



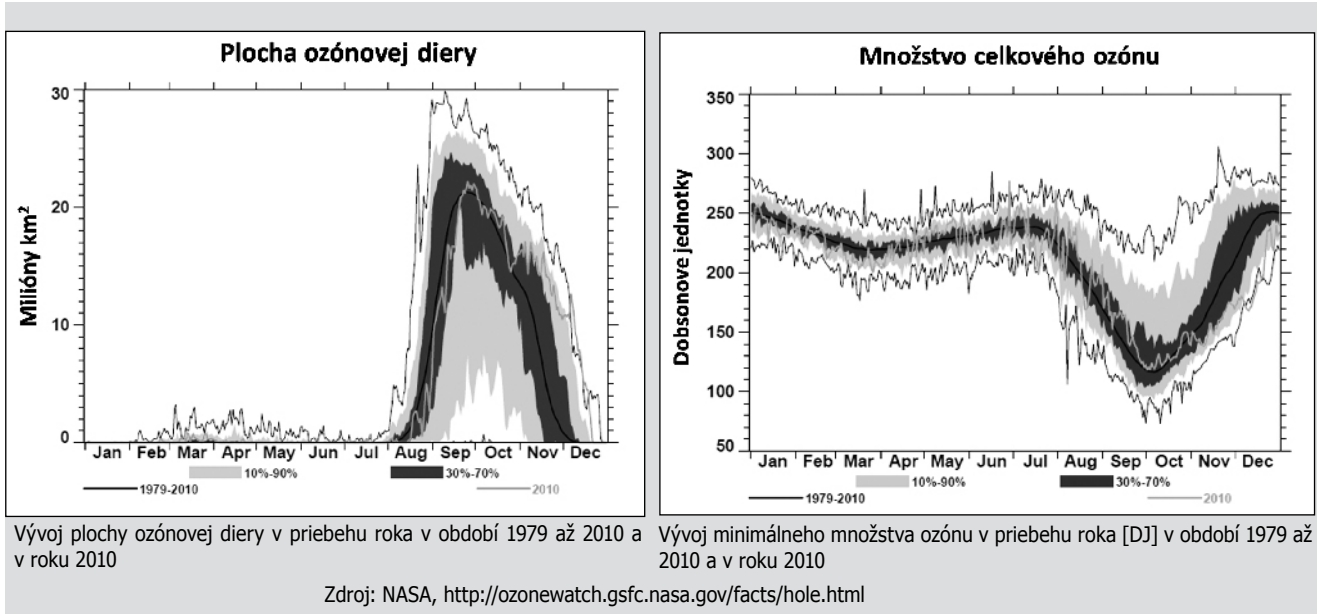
Vývoj koncentrácie ozónu v októbri v rokoch 1979 (vľavo hore), 1987 (vpravo hore), 1999 (vľavo dole) a 2008 (vpravo dole).

Zdroj: NASA, <http://ozonewatch.gsfc.nasa.gov/facts/hole.html>

ale ozónová diera vyskytuje len v oblasti južného pólu a nie niekde inde, keď vieme, že CFCs sú už rovnomerne rozptýlené po celej Zemi. Odpoveď je pomerne jednoduchá. Spôsobené je to špecifickými meteorologickými podmienkami, predovšetkým mimoriadne nízkymi teplotami spodnej stratosféry na konci antarktckej zimy, ktoré klesajú až k mínus $90\text{ }^{\circ}\text{C}$. Pri teplotách nižších ako mínus $78\text{ }^{\circ}\text{C}$ vznikajú vhodné podmienky pre tvorbu tzv. stratosférických polárnych oblakov (PSCs), na aerosóloch ktorých dochádza vplyvom intenzívneho UV žiarenia k rozbíjaniu molekúl CFCs, z ktorých sa uvoľňuje veľmi reaktívny chlór (Cl) alebo bróm (Br), prípadne ešte reaktívnejší oxid chlórnatý (ClO). Tieto látky dokážu na seba viazať z molekuly O_3 jeden atóm kyslíka – ako jeden z „odpadných“ produktov vzniká jedna molekula kyslíka (O_2). Efektívnosť týchto reakcií je pritom až ohromujúca. Jediná molekula chlóru dokáže zničiť niekoľko desiatok tisíc molekúl ozónu a samotné zlúčeniny CFCs môžu zotrvať v stratosfére až 100 rokov. K tejto situácii dochádza len v jarnom období príslušnej poglobule, kedy po predchádzajúcej zime sú teploty dostatočne nízke a Slnko pri svojom návrate po polárnej noci začína ovplyvňovať stratosférické vrstvy. Stratosféra nad Arktídou nie je tak chladná ako nad južným pólom, preto sa dodnes nad touto oblasťou nikdy ozónová diera nevytvorila. Tohtoročná situácia však bola aj v Arktíde z hľadiska teplôt výnimočná (naposledy sa podobná situácia vyskytla v roku 1997). Teploty poklesli vo februári a v marci 2011 pod mínus $78\text{ }^{\circ}\text{C}$, čo sa okamžite prejavilo výrazným a veľmi rýchlym úbytkom celkového ozónu. Zatiaľ čo ozónová diera v Antarktíde „veľa“ škody nenarobí, to isté nemôžeme povedať v prípade Arktídy, ktorá priamo susedí s husto obývanými oblasťami Európy a Severnej Ameriky.

Obnova potrvá desaťročia

Obnovovanie ozónosféry bude trvať desaťročia, tak nad polárnymi oblasťami ako aj v globálnom meradle. Existuje dokonca predpoklad, že k zaceleniu ozónovej diery nad Antarktídou v jarnom období nedôjde skôr ako pred rokom 2060. V období najvýraznejšieho zredukovania ozónosféry na začiatku 90. rokov poklesla globálna koncentrácia ozónu, v porovnaní so stavom pred rokom 1980, o približne 5 %, v súčasnosti sa pohybuje na úrovni



3,5 %. Pokiaľ ide o ozónovú vrstvu nad Antarktídou, dá sa povedať, že je viacmenej stabilizovaná a k zväčšovaniu ozónovej diery už nedochádza. To ale neznamená, že sa situácia zlepšuje. Koncentrácie CFCs sú stále pomerne vysoké a pri akomkoľvek poklese teploty stratosféry pod kritickú úroveň hrozí aj nad Arktídou riziko dočasného zníženia koncentrácií O_3 na hodnoty blízke 220 DJ, prípadne aj nižšie. Situácia sa ani v prípade Arktídy pravdepodobne nezlepší skôr ako do roku 2050.

Globálne otepľovanie a stratosférický ozón

Obnova ozónosféry môže však podľa najnovších zistení trvať dokonca dlhšie ako sa pôvodne predpokladalo. V dôsledku intenzívnejšieho skleníkového efektu a vyšších koncentrácií oxidu uhličitého (CO_2) v troposfére (vrstva zemskej atmosféry ležiaca pod stratosférou) sa stratosféra paradoxne čoraz viac ochladzuje. Tento dlhodobý trend potvrdili predovšetkým satelitné merania. K vyriešeniu problému žiaľ neprispievajú ani látky, ktoré

nebezpečné CFCs v 90. rokoch nahradili – ide o HCFCs (hydrochlorofluórokarbóny), ktoré síce nepoškodzujú ozónosféru, zato sú však mimoriadne silnými skleníkovými plynmi, v porovnaní s CO_2 sú niekoľko tisíckrát účinnejšie. Na mieste je preto predpoklad, že zimné poklesy teploty v spodnej stratosféry môžu byť nad Antarktídou a Arktídou výraznejšie než kedykoľvek predtým, s čím bude bezprostredne súvisieť aj pravidelnejší výskyt stratosférickej polárnej oblačnosti. Situácie podobné tej z marca 2011 sa zrejme v Arktíde stanú skôr pravidlom ako výnimkou.

Golfský prúd vplyvom klimatickej zmeny zatiaľ neslabne

Jozef Pecho

Arktídu postihli v posledných desaťročiach rapídne zmeny klímy. Nárast priemernej teploty v tomto regióne je minimálne dvojnásobný v porovnaní so zvyškom sveta. Očakávali by sme teda, že zväčša negatívne dôsledky na seba nenechajú dlho čakať. A naozaj, nenechali. Mnohé však prišli oveľa skôr ako sme predpokladali. K progresívnejšiemu ústupu morského a kontinentálneho zaľadnenia a stále rýchlejšiemu topeniu permafrostu sa naposledy pripojil ešte ďalší, bezprostredne súvisiaci s predošlými dvoma. Rozbory salinity morskej vody potvrdili to, čoho sa klimatológovia obávajú už dlho. Podiel sladkej vody v povrchových vrstvách Severného ľadového oceánu sa za obdobie posledných 20 rokov zvýšil o celú jednu pätinu. V absolútnom vyjadrení sa objem menej slanej a tým aj menej hustej vody zväčšil o 8 400 km³, čo je nielen ekvivalent Hurónskeho a Michiganského jazera dovedna, ale približne to odpovedá množstvu sladkej vody, ktoré každoročne „odtečie“ v pevnej (ľadovce) alebo tekutej forme z Arktídy do susedných

oceánov. Uvedený nárast nie je vôbec zanedbateľný. Medzi odborníkmi preto panuje obava, že v prípade, ak by sa tento objem náhle vylial do severného Atlantiku, mohlo by dôjsť ku kolapsu globálnej termo-halinnej cirkulácie, ktorej súčasťou je aj známy a pre európsku klímu tak dôležitý Golský prúd. Ak by k tomu došlo, klíma západnej Európy by sa v niektorých oblastiach ochladila aj o viac ako 5 °C (v extrémnejších prípadoch až o 10 °C). Je tento scenár vôbec možný?

Oceány a globálna klíma

Oceány ovplyvňujú podnebie na Zemi dosť zásadným spôsobom. Klimatické podmienky našej planéty by sa bez prítomnosti oceánov líšili od súčasných vo všetkých podstatných znakoch. Bez tohto obrovského rezervoára vody by zemská atmosféra neobsahovala takmer žiadnu vodnú paru a obeh vody, ak by vôbec existoval, by bol úplne odlišný. Bez termoregulačnej schopnosti oceánov a nebyť ich veľkej tepelnej kapacity, by rozdiely v teplote vzduchu medzi rovníkom a polárnymi oblasťami boli tak extrémne, že by sme len sotva našli na Zemi miesto, kde by sa dalo v týchto neznesiteľných podmienkach prežiť. Oceány pokrývajú takmer tri štvrtiny povrchu Zeme a pri svojej priemernej hĺbke 4 km obsahujú 30-krát viac hmoty, majú 120-krát väčšiu tepelnú kapacitu a obsahujú 80-krát viac oxidu uhličitého ako celá atmosféra. V oceánoch existujú po tisícročia viac-menej stabilné povrchové a hlbokomorské prúdy, ktorých charakter je určený mnohými faktormi. Výsledkom

je charakteristické pole teploty povrchu oceánu. Distribúcia teplej vody a spôsob, akým preniká do chladnejších oblastí, výrazne ovplyvňuje aj rozmiestnenie morského ľadu a cirkuláciu vzduchu, ktorý má podstatný vplyv na genézu klímy v konkrétnych regiónoch. Aj keď cirkulácia atmosféry spätne ovplyvňuje aj samotnú oceánsku cirkuláciu, významnejšou hnacou silou je rozdiel v teplote a salinite morskej vody. Tento faktor je až natoľko významný, že aj lokálne zmeny v salinite morskej vody dokážu spôsobiť nestabilitu oceánskeho prúdenia.

Golský prúd a klíma Európy

Golský prúd spolu so svojimi severnými vetvami - Irmingerovým, Nórskeým a Severoatlantickým prúdom, predstavuje významný teplý a pomerne rýchly prúd v Atlantickom oceáne, ktorý vzniká v Mexickom zálive a opúšťa ho cez Floridský prieliv. Ďalej sleduje

východné pobrežie Severnej Ameriky až k Mysu Hatteras, kde sa odchyľuje od amerického kontinentu smerom na východ a pokračuje k pobrežiu Európy. V Atlantickom oceáne sa rozdeľuje na severnú vetvu, ktorá pokračuje k pobrežiu severnej Európy a južnú vetvu, ktorá sa stáča k západným brehom Afriky. Európska vetva Golského prúdu sa nazýva Severoatlantický prúd, ktorý pokračuje až k Novej Zemli (Severný ľadový oceán). Severoatlantický prúd je znám svojimi priaznivými zmierňujúcimi účinkami na klimatické pomery západnej a severozápadnej Európy. Tieto účinky sa prejavujú najmä v zmiernení teplotných výkyvov počas celého roka - čo znamená, že napríklad v zime neklesajú teploty vzduchu až tak hlboko pod bod mrazu, ako v oblastiach ležiacich na rovnakej rovnobežke v inej časti Zeme (napríklad východný Quebec - východné pobrežie Kanady). Ďalším neprehliadnuteľným dôsledkom Golského prúdu je napríklad aj to, že brehy severného Nórska v zime nezamrzajú. Na Golský prúd má významný vplyv nielen prúdenie v zemskej atmosfére (ktoré by sa dalo zdanlivo označiť za príčinu prúdenie morskej vody v oceánoch), ale aj tzv. termo-halinná cirkulácia (ide o systém stabilných povrchových a hlbokomorských prúdiv, ktorá je výsledkom rozdielov teploty a salinity morskej vody v rôznych častiach oceánu.

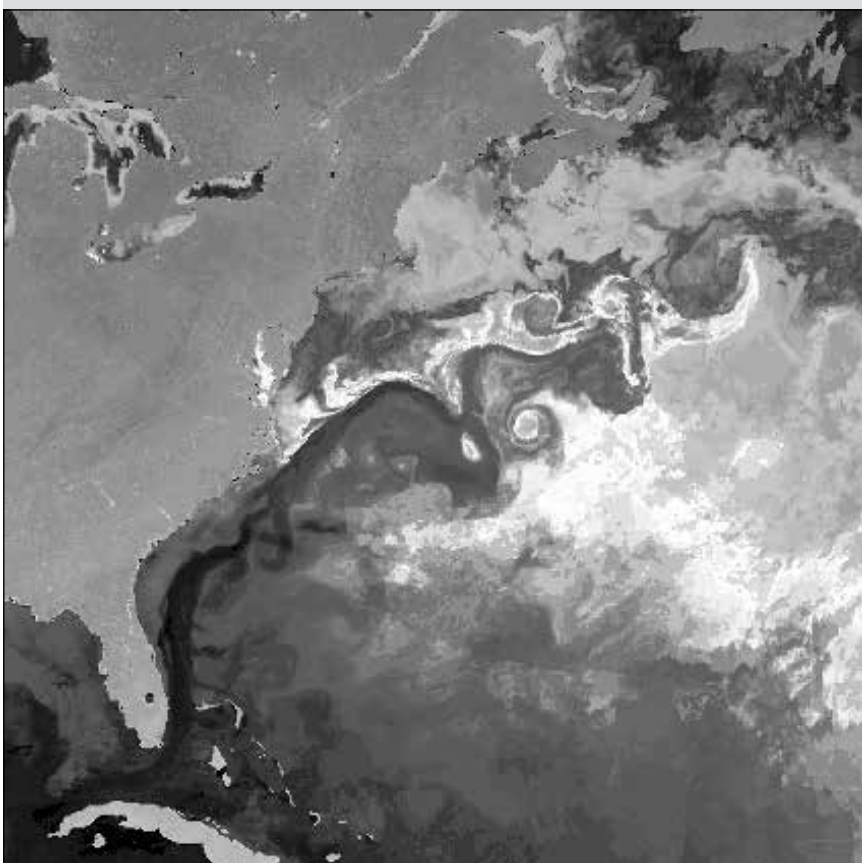
Najhorší scenár

Golský prúd je súčasťou väčšieho cirkulačného systému, ktorý sa v Atlantickom oceáne nazýva Atlantická meridionálna cirkulácia (The Atlantic Meridional Overturning Circulation - AMOC). V priestore dotyku studeného Labradorského a teplého Golského prúdu (ale aj inde v podobných prípadoch na Zemi) je dôležitý vzťah hustoty studenej ale málo slanej a teplej ale viac slanej morskej vody. Čím je voda chladnejšia, tým má väčšiu hustotu (najväčšiu hustotu má ale pri 4 °C, pri ďalšom ochladení opäť jej hustota klesá), na druhej strane aj čím je slanejšia, tým má tiež väčšiu hustotu.



Trasa a vetvenie Golského prúdu v Atlantickom oceáne.

Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Gulf_Stream



Na mape rozloženia teploty oceánskej vody možno veľmi zreteľne rozpoznať prúd veľmi teplej vody, ktorý v priestore východne od mysu Hatteras oddeľuje chladnejšiu vodu na severe od teplejšej na juhu.

Tak sa môže stať, že málo slaná voda s teplotou 2 °C má rovnakú hustotu ako najslanšia morská voda s teplotou 20 °C. Ak by k tomu došlo v priestore dotyku Labradorského a Gólfského prúdu, tak by Labradorský prúd neklesal pod teplý Gólfský ako teraz, ale by ho odtlačil na inú (južnejšiu) dráhu. Teplý Gólfský prúd by mohol smerovať k Portugalsku a otáčať sa na juh, čo by malo za následok ochladenie Británie asi o 5 °C a severu Nórskeho mora aj o viac ako 10 °C. Terajšie rozloženie plávajúceho morského ľadu na konci zimy by sa dramaticky zmenilo (Nórske more by bolo až po Island pokryté ľadom a aj v strednej Európe by mohlo byť napriek globálnemu otepleniu o 2,5 °C o málo chladnejšie ako v posledných desaťročiach). To isté sa môže stať aj na severe Pacifiku, no vzhľadom na iné termo-halinné podmienky by bol konečný efekt oveľa menší. Treba tiež dodať, že čím rýchlejšie bude rásť teplota morskej vody okolo rovníka, tým bude tam aj väčší výpar a tým bude rýchlejšie rásť aj salinita (koncentrácia soli) v teplých morských prúdoch.

Kolaps je zatiaľ nepravdepodobný

Globálne otepľovanie bude tiež znamenať rast úhrnov zrážok v polárnych oblastiach (pri vyššej teplote je v atmosfére



Takých tuhých zím, aká je zachytená na slávnej maľbe Pietera Brueghela zo 16. storočia, sa zatiaľ obávať nemusíme, určite nie kvôli kolapsu Gólfského prúdu.

v stave nasýtenia viac vodnej pary), pričom takmer všetky tam budú padať vo forme snehu a budú znamenať rast objemu polárnych pevninských ľadovcov. Pevninské polárne ľadovce postupne „stekajú“ (putujú) k pobrežiu mora, tam sa roztápajú a znižujú salinitu studených morských prúdov. Globálne otepľovanie tak môže urýchliť proces termo-halinného kolapsu morskej cirkulácie. Odozva bude však trvať niekoľko desaťročí až storočí, lebo rýchlosť stekania pevninských polárnych ľadovcov k pobrežiu morí je od niekoľkých metrov do niekoľkých stoviek metrov za rok. K znižovaniu salinity morskej vody v polárnych oblastiach prispievajú aj zrážky padajúce na morskú hladinu, voda pritekajúca v riekach a nepriamo aj menší výpar v porovnaní s tropickým pásmom. Globálnu termo-halinnú cirkuláciu ovplyvňuje teda predovšetkým po stáročia veľmi stabilný celkový režim teploty a salinity morskej

vody v polárnych a tropických šírkach. Za kolaps tejto cirkulácie považujeme jej relatívne náhlu zmenu, náhle spomalenie alebo aj zastavenie. Preto je vznik uvedeného kolapsu do roku 2020 veľmi málo pravdepodobný (pravdepodobnosť nižšia ako 10 %). Dokonca aj mierne zoslabnutie zaregistrované v roku 2004 bolo na jednej strane výsledkom medziročnej premenlivosti rýchlosti prúdu a na strane druhej nedostatkom dostupných údajov dlhodobých zmien AMOC v období pred rokom 2004.

Golfský prúd zosilňuje

Výsledky najnovších analýz amerických vedcov z NASA, ktorí hodnotili údaje rýchlosti prúdenia morskej vody v rámci cirkulačného systému AMOC získané zo satelitných meraní, nepotvrdili v posledných 15 rokoch žiadne významné spomalenie Golfského prúdu.

Práve naopak, v období rokov 1993 až 2009 bolo pozorované zintenzívnenie cirkulácie o približne 20 %. Do analýzy vstupovali údaje tak o teplote, salinite a rýchlosti prúdenia morskej vody, ako aj jej výške (sea surface height – SSH). Uvedené výsledky sú v rozpore so zisteniami britských vedcov z roku 2005, ktorí prišli so závermi, že v období posledných 50 rokov Golfský prúd zoslabol približne o 30 %. Treba však na záver poznamenať, že rovnako prvý ako aj druhý výsledok môže byť zapríčinený krátkodobou premenlivosťou, ktorá je v prípade Golfského prúdu značná. Pokiaľ nebudeme vedieť príčiny vzniku tejto variability vysvetliť fyzikálne korektným spôsobom, nebude možné robiť akékoľvek prognózy ďalšieho vývoja tak cirkulácie AMOC, ako aj samotného Golfského prúdu. Jedno je však isté, kolaps tohto pre Európu tak dôležitého morského prúdu v najbližších rokoch je veľmi málo pravdepodobný.

Aralské jazero vstáva z mŕtvych

Jozef Pecho

Kedysi štvrté najväčšie vnútrozemské jazero na svete sa v priebehu piatich desaťročí zmenilo v dôsledku klimatických zmien v strednej Ázii, a predovšetkým necitlivých zásahov ľudí do hydrologického cyklu tohto púštného regiónu, na vyprahnutú a toxickými soľami kontaminovanú panvu. Z pôvodného jazera s rozlohou takmer 68 tisíc km² dodnes ostali len tri, viac-menej samostatné vodné plochy (Malý Aral na severe a južne ležiaci Veľký Aral pozostávajúci zo západnej a východnej panvy), ktorých spoločný objem v súčasnosti nedosahuje ani desatinu toho spreď roku 1960. Klimatické a environmentálne zmeny, ktoré obrovská strata jazernej vody vyvolala v celom regióne sa nakoniec obrátili proti sile, ktorá túto katastrofu spôsobila. Ako sa však hovorí, nádej ešte žije, v tomto prípade aspoň pre Malý Aral.

Jazero z predposlednej doby medziľadovej

Aralské jazero (more), jedno z najmladších v strednej Ázii, bolo pravdepodobne už v období neskorého pleistocénu, pred asi 140 tisíc rokmi, napájané jedným z dvoch najväčších vodných tokov tohto regiónu, z východu pritekajúcou Syrdarjou. Jazero sa však významne zväčšilo až potom,

ako do Aralu začala pritekať voda z objemnejšej Amudarje, pred asi 10 až 20 tisíc rokmi. Keďže ide o bezodtokové jazero, výška jeho hladiny bola vždy daná rozdielom medzi množstvom vody, ktoré sa z povrchu rezervoára vyparilo a množstvom, ktoré doň priteklo alebo spadlo v podobe dažďa. Počas viac ako tritisícročnej histórie človek zasahoval do tejto jemne vyváženej bilancie len minimálne, aj keď historické rekonštrukcie potvrdzujú skutočnosť,

že za obdobie posledných 10 tisíc rokov jazero zažilo hneď niekoľko významných vysychaní a naplňaní. Od polovice 17. storočia do roku 1960 však neboli zmeny hladiny väčšie ako 4,5 metra. Zväčšujúca sa ľudská populácia, rastúca poľnohospodárska výroba a v neposlednom rade najmä nástup plánového hospodárstva bývalého Sovietskeho zväzu v 30. rokoch 20. storočia viedli k stále intenzívnejšiemu využívaniu vody z oboch prítokov Aralu pre potreby zavlažovania. Do roku 2010 tak klesla jeho hladina o 27 metrov, plocha sa zmenšila o 88 % a slanosť vody vzrástla 20-násobne! V dôsledku ústupu pobrežnej čiary zostali mnohé prístavy „na suchu“.

Plánovaný kolaps

Dramatický pokles množstva vody pritekajúcej do jazera začal už v 50. rokoch minulého storočia, keď nové technológie zavlažovania umožnili zakladanie poľnohospodárskych oblastí ďalej od oboch riečnych zdrojní. Vďaka tomu plocha zavlažovaných území vzrástla medzi rokmi 1960 a 2009 z 5 na 8 milióna hektárov. Paradoxne, aj keď ide o púštny región, prednosť dostali najmä plodiny náročné na dostatok vlhky a živín – bavlník, pšenica a v tesnej blízkosti vodných tokov dokonca aj ryža. Od chvíle, kedy centralistické vedenie vtedajšieho ZSSR pod vedením Nikitu Chruščova

Foto G. Kouronis



Cintorín lodí neďaleko mesta Muynak, južne od súčasného jazera

Foto G. Kouronis



určilo pre štáty strednej Ázie bavlník ako exportnú komoditu číslo jeden, bol osud Aralského jazera definitívne spečatený. Nie je dokonca ani žiadnym tajomstvom, že kolosálne plány počítali s výrazným ústupom jazera. V prospech rozvoja sovietskej ekonomiky tak bolo v celej oblasti postavených dohromady 40 000 km zavlažovacích kanálov, vrátane toho najväčšieho a najkontroverzejšieho – kanálu Karakum. S jeho stavbou sa začalo už v roku 1954 a dodnes patrí medzi najdlhšie zavlažovacie kanály na svete, s dĺžkou 1375 km. Ročné odvedie z Amudarje do poľnohospodárskych oblastí južného Turkmenistanu vyše 13 km³ vody. Na rozdiel od Amudarje sa povodie Syrdarje stalo doménou obrovských priehrad, akou je napríklad Toktogul, ktorými začalo Kirgizsko účelovo kontrolovať a obmedzovať prítok do nižšie položených oblastí v Kazachstane.

Človek vs. klimatické zmeny

Obmedzenie prítoku vody do jazera v dôsledku rozsiahleho zavlažovania však nebolo jedinou príčinou vysychania Aralu. Pod rýchly ústup Aralského jazera sa nemalou mierou podpísali aj klimatické zmeny v povodiach oboch hlavných tokov. Minimálne od roku 1960 je možné v celom regióne strednej Ázie sledovať významný rast teploty vzduchu (1,0 až 1,5 °C). Čo je však ešte horšie, v horských pramenných oblastiach Ťanšanu a Pamíru došlo v rovnakom období k významnému poklesu zrážok a tým aj zníženiu prietokov Amudarje a Syrdarje. Odhaduje sa, že k viac ako 12- metrovému poklesu hladiny jazera medzi rokmi 1960 a 1986 prispeli klimatické zmeny takmer jednou štvrtinou. Tento fakt však nič nemení

na skutočnosti, že hlavným a najviac zodpovedným vinníkom aralského kolapsu ostáva aj naďalej človek. Tomu sa v priebehu 70. a 80. rokov podarilo obmedziť prítok do jazera až do takej miery, že v rokoch 1987 až 1989 sa pôvodný Aral rozdelil na dve samostatné vodné plochy, severný Malý Aral a južný Veľký Aral. Na rozdiel od Malého Aralu, ktorého hladinu sa podarilo stabilizovať najmä vďaka vybudovaniu záchytnej hrádze dokončenej v auguste 2005, je vývoj južného rezervoáru zatiaľ bezútešný. Jeho plocha sa od roku 1989 zmenšila o viac ako 75 %, čo následne prispelo k ďalekosiahlym ekologickým a klimatickým zmenám v blízkom okolí jazera.

Foto G. Mackley



Staré zhrdzavené lode na pobreží jazera v blízkosti mesta Aralsk

Foto G. Mackley



Dnešná podoba ovla vyprahnutého pobrežia podstatne menšieho a slanšieho Aralského jazera



Foto G. Mackley

Cesta naprieč trávou porasteným niekdajším dnom Aralského jazera

Slanší ako oceán

Vysychanie jazera je sprevádzané radom navzájom previazaných biologických, fyzikálnych a chemických zmien. Spomedzi tých najvýznamnejších treba spomenúť najmä dramatický nárast obsahu solí rozpustených v jazernej vode (ide najmä o sadrovec), ktorých celkové množstvo sa odhaduje na 6 miliónov ton. V dôsledku mimoriadneho poklesu hladiny je pochopiteľne najslanší Veľký Aral, ktorého salinita je štvornásobne vyššia ako v oceáne (viac ako 100 g soli v litri vody). Okrem solí sa však na dne jazera ukladajú aj toxické látky, predovšetkým pesticídy a hnojivá, ktoré

sem za desiatky rokov splavili rieky z oboch povodí. Púštne búrky, ktorých zvyšujúci sa počet úzko súvisí s poklesom plochy jazera, dokážu kontaminovaný prach transportovať aj do vzdialenosti 500 km od Aralu. Kontaminácia celého regiónu so sebou prináša celý rad nepríjemných dôsledkov, od nedostatku pitnej vody až po zhoršujúci sa zdravotný stav obyvateľstva. S rastúcou slanosťou vody Veľkého Aralu sú spojené aj ďalšie, nemenej príjemné dopady. V dôsledku zmien hustoty vody sa výrazne mení teplotné zvrstvenie ako aj obeh vody a okysličenie v celom vodnom profile. Trvalo nízky obsah kyslíka vo väčších hĺbkach výrazne obmedzilo biodiverzitu

živočíšnych spoločenstiev, tak v jazere ako aj mimo neho. Príkladom tohto vývoja je stav populácií rýb, ktoré vo Veľkom Arale už takmer vyhynuli. Negatívne dopady na rybársky priemysel regiónu nie je potrebné ani ďalej rozvádzať. Určitou nádejou v je z tohto pohľadu Malý Aral, ktorého stabilizácia priniesla zlepšenie životných podmienok pre zmáhajúce sa spoločenstvá rýb a iných živočíchov.

Drsnnejšia klíma

Blahodarný klimatický efekt kedysi obrovského jazera, prejavujúci sa zmierňovaním tuhých kontinentálnych zím a horúcich liet, je, žiaľ, už minulosťou. Lokálna klíma prešla v dôsledku obrovskej strany jazernej vody zreteľnými zmenami. Podnebie nadobudlo kontinentálnejší charakter, schladnejšími zimami a teplejšími letami,



Foto D. Carle

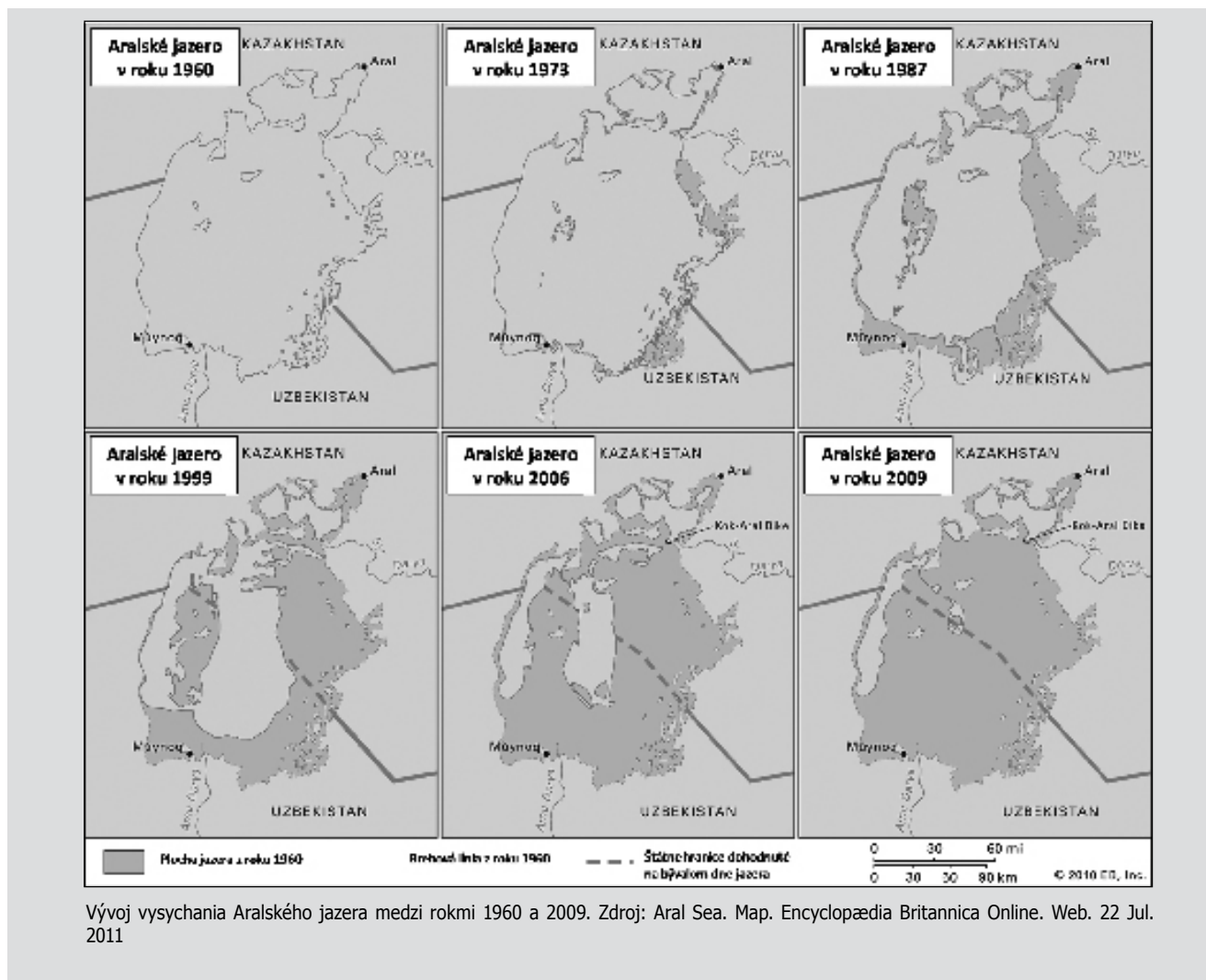
Zavlažovací kanál Karakum ročne odvedie z veľtoku Amu Darja viac ako 13 km³ vody. S dĺžkou viac ako 1 375 km ide o jeden z najdlhších kanálov tohto druhu na svete.



Foto G. Kouronis

Aralské jazero v súčasnosti, do roku 2010 tak klesla jeho hladina o 27 metrov, plocha sa zmenšila o 88 % a slanosť vody vzrástla 20-násobne.

s celkovo nižším množstvom zrážok. Tak napríklad v období rokov 1960 až 2000 vzrástli priemerné letné teploty v okolí jazera o 2 až 6 °C. K obdobnému, tento krát však k poklesu, došlo v zimnom období, ktoré sa v priemere predĺžilo (leto sa naopak skrátilo). Zhoršenie klimatických podmienok sa najviac prejavilo v smere prevládajúcich vetrov, teda juhozápadne a južne od jazera, a to až do vzdialenosti 200 km od niekdajšej pobrežnej čiary. Tento fakt je jasným signálom toho, že za lokálnymi zmenami klímy stojí skutočne ústup Aralského jazera. Dôsledky globálneho otepľovania budú s veľkou pravdepodobnosťou pre región negatívnejšie než by tomu bolo v prípade existencie pôvodného Aralu. Väčšie nároky na množstvo úžitkovej vody v dôsledku teplejšej a suchšej klímy v širšom regióne pravdepodobne neposkytnú širší priestor pre prípadne



snahy o revitalizáciu Veľkého Aralu. Ako sa však hovorí, nádej stále žije, v tomto prípade aspoň pre Malý Aral.

Nádej pre Malý Aral

Nesporným faktom je, že k vysychaniu Aralského jazera by v priebehu 20. storočia došlo aj bez zásahu ľudí. Človek však celý proces výrazne urýchlil, z čoho celkom jednoznačne vyplýva naša zodpovednosť za opatrenia, ktoré by, ak už nič iné, dokázali aspoň minimalizovať budúce dopady tejto environmentálnej katastrofy, v tom lepšom prípade definitívne zvrátili nepriaznivý vývoj celého regiónu. Návrhov ako to dosiahnuť je hneď niekoľko. Medzi najúspešnejšie projekty patrí bez pochýb výstavba priehrady Kokaral oddeľujúca Malý a Veľký Aral. Aj vďaka nej vzrástla za posledných 5 rokov hladina v severnom rezervoári o celých 12 metrov, čo malo pozitívny vplyv na pokles salinity vody,

rast biodiverzity a celkového výlovu rýb. Zrejme nepotrvá dlho a kedysi najväčší prístav, Aralsk, sa stane po dlhých desaťročiach opäť riadnym prístavom. Naproti tomu osud Veľkého Aralu je zatiaľ neistý a akékoľvek technické riešenie je v tomto prípade zatiaľ odsúdené na neúspech. Menší závan optimizmu priniesol rok 2010. Najnovšie satelitné zábery zaznamenali po dlhom období obrat k lepšiemu. Vďaka vyššiemu prietoku Amudarje sa východná panva Veľkého Aralu začala opäť naplňať.

Literatúra a pramene

MICKLIN, P.: The Aral Sea Disaster. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*. 2007, 35, str. 47-72.

MICKLIN, P.: The past, present, and future Aral Sea. *Lakes & Reservoirs: Research and Management*. 2010, 15, str. 193-213.

MOLOSNOVA, T.I., SUBBOTINA, O.I. CHANYsheva, S.N.: 1987: *Climatic Impacts of Anthropogenic Activity in Aral Sea Region*. Gidrometeoizdat, Moscow 1987, 119 str. (v ruštine).

SMALL, E. E., SLOAN, L. C., NYCHKA, D.: Changes in surface temperature caused by desiccation of the Aral Sea. *Journal of Climate*, 2001, 14, 3, str. 284-299.

SMALL, E. E., GIORGI, F., SLOAN, L. C., HOSTETLER, S.: The Effects of Desiccation and Climatic Change on the Hydrology of the Aral Sea. *Journal of Climate*, 2001, 14, 3, str. 300-322.

<http://www.columbia.edu/~tmt2120/introduction.htm>

<http://allthatismanford.wordpress.com/2009/09/30/aral-sea-disaster-cause-and-effect/>

http://earthobservatory.nasa.gov/Features/WorldOfChange/aral_sea.php?all=y

Karpatský klenot menom hucul

Ján Lacika

Symbolom slobody a divokosti sa stal mustang, nepatrí však táto pocta inému koňu? Mustang nie je divý kôň, ale len zdivočenený. Ušiel človeku, aby si na šírých prériách užíval krásu voľného pohybu. Priamym pokračovateľom divých koní je malý húževnatý koník z karpatských lesov nazývaný hucul.

Aj keď nie je pôvod huculských koní vierohodne objasnený, považuje sa za potomka divokých koní – lesného tarpána a kertaka, ktoré v minulosti obývali Európu. Meno hucul dostal podľa regiónu ležiacom sčasti na ukrajinskej Podkarpatskej Rusi a sčasti v Rumunsku, ktorý obývajú horali nazývaný tiež Huculmi. Huculskí pastieri pôvodne pásli svoje stáda kôz, oviec a koní na vysoko položených lúkach – poloninách, vyrábali syry a iné mliečne výrobky, ktoré na svojich malých húževnatých koníkoch zvážali do nížinných regiónov. Samotný názov hucul znamená v ich reči zbojník. Drsní obyvatelia hôr údajne podnikali lúpežné výpravy do nižšie položených

oblastí a s lupom naloženým na koníky sa rýchlo stratili v nedostupnej horskej krajine.

Kedy začali huculy žiť s ľuďmi a pomáhať im v ťažkej práci, nevedno. Pôvodne bol typickým koňom sedliakov a pastierov v horských a podhorských regiónoch po celých Karpatoch od Slovenska až po Rumunsko. Do genofondu zdedeného po divých koňoch postupne prispeli vojská, ktoré v svojom ťažení prešli cez Karpaty. Majú niečo z mongolských a ázijských stepných koní, na ktorých sem dorazili tatárske hordy, od osmanských Turkov dostali niečo od arabských koní a čosi prispeli aj kone napoleonských vojsk

Foto J. Lacika



tiahnúcich proti matičke Rusi. Od nich získali gény európskych plemien.

Napriek toľkým vplyvom zostal hucul veľmi špecifickým typom koní, dosť podobný svojim divým predkom. Má viacero črt zhodných s vyhynutými lesnými tarpánmi, ktoré sa po východnej Európe prehánali ešte v 19.

eponatoscana.wordpress.com



Žriebä tarpána

www.hucul.net



Tarpan na pravekej kresbe v jaskyni Lascaux

storočí. Nesie znaky, ktoré ho radia medzi tzv. primitívne kone. Hucul je nevysoký, v kohútiku dosahuje výšku do 146 cm, najťažší jedinci vážia asi 400 kg. Na jeho divokom

Foto J. Lacika



Huculské kobylky



Sihlianska planina

vzhľade sa podpisuje bohatá hriva, mohutná hlava, kratší krk a zavalité telo. Zafarbenie hucula je rôzne od tmavých po svetlé odtiene, vyskytuje sa aj archaická myšia sivá srst' zdedená po tarpanovi. Charakteristickým je tmavý úhorí pruh od kohútika až po chvost, oslí kríž na kohútiku a zebrie pruhy na nohách. Huculy sa dožívajú priemerne 25 rokov, známe sú však aj jedince staršie ako 30 rokov. V roku 1979 zaradili huculského koňa do chráneného genofondu pôvodných a primitívnych plemien hospodárskych zvierat svetovej organizácie FAO.

V minulosti žili huculy vo voľných výbehoch, na horských pastvinách znášajúc nepohodu drsného horského prostredia. Neboli ich treba stajniť na zimu, bez problémov prežili vonku aj najtuhšie zimy. Keď bolo extrémne chladno zohrievali stádo vatrami. Náročné podmienky života v horskej prírode sformovali typickú povahu huculských koní. Hucul je mimoriadne húževnaté a pracovité zviera, ktoré pofahky znáša aj ťažkú prácu. Preto bol vždy vítaným pomocníkom horalov. Prítom je nenáročný na potravu a kvalitu pasienku. Od polovice 19.

storočia začali so systematickým chovom huculov pre potreby armády. Armádni chovatelia sa postarali o to, že sa hucul stal samostatným plemenom koní. Prvý žrebčín špecializovaný na toto plemeno v rámci Rakúsko-Uhorska bol v rumunskej Lučine. Huculy sa v armáde udržali veľmi dlho, výdatné pomáhali na jeseň 1944 Červenej armáde pri ťažkom prechode Duklianskeho priesmyku. Zaplatili za to však krutú daň. Na bojisku uhynulo takmer celé stádo pochádzajúce z chovu huculov v podkarpatskom žrebčine Remethy. Pozoruhodné, že koníky nezahynuli od vysilenia, ale preto, že im prasklo srdce.



Gurgul

Slovenský chov huculov sa vytvoril v období medzivojnového Československa, významná línia vznikla kúpou žrebca Gurgula od roľníka Andreja Pokša z obce Pichné. Žrebca narodeného v roku 1924 chovali na plemeno v Topoľčiankach a v rumunských Turích Remetách. Významným plemenným žrebcom bol aj Oušor z rumunskej Lučiny. Gurgul a Oušor boli základom dnešného plemenného chovu huculských koní na Slovensku.

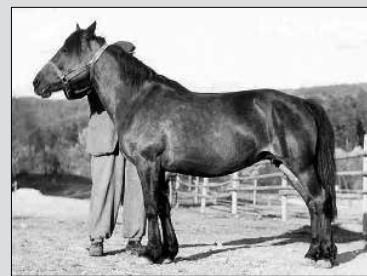
Hucul je neoddeliteľnou súčasťou karpatskej krajiny. Má preto aj svoje miesto na Slovensku, ktorá je pre neho jednou z domovských krajín. Po druhej svetovej vojne nastali pre slovenské kone ťažké časy. Stali sa symbolom starých čias, buržoáznym prežitkom. Mal ho nahradiť družstevný traktor. Stavby koní rapidne klesali, nevynímajúc huculy. Ešte donedávna sa nádherné stádo huculských koní prehánalo po vysoko položených horských lúkach Muránskej planiny. V najlepších časoch stádo počítalo až 130 chovných kobýl. Aj dnes môžeme v národnom parku stretnúť pasúce sa koníky, ale to už nie sú huculy. Na Veľkej lúke neďaleko Muránskeho hradu chovajú iné plemeno horského



Huculským koňom neváďí tuhá zima.

Neskrotný Rokoš

Legendárnym koňom v chove horských plemien bol žrebec Rokoš. Narodil sa v roku 1951 v českých Slatiňanoch ako kríženec koňa Převalského a bilgorajského koňa (plemeno vytvorené v Poľsku v rámci pokusu o regeneráciu divých tarpanov). V roku 1957 ho získali chovatelia huculov na Muránskej planine. Tu sa 19 huculským a 2 norickým kobylám narodili Rokošovi potomkovia. Žriebätka vyrástli do statných koníkov, ktoré však boli len ťažko ovládateľné. Preto sa do chovu zaradila len jedna kobylka. Prevládla v nich temperamentná krv divokých predkov svojho otca. Bujarý Rokoš napáchal na Muráni veľké huncútstvá. Roztopašného a niekedy až nebezpečného žrebca museli pre neovladateľnosť vyradiť z muránskeho chovu. V roku 1963 ho poslali do bratislavskej zoologickej záhrady. Tu sa mu podarilo pohryzt' troch návštevníkov, preto ho v roku 1964 previezli rodných Slatiňan. Svoj život skončil legendárny žrebec Rokoš na bitútku v Chrudimi.



koňa nazývané norik muránsky. Časť huculov presťahovali do štátneho žrebčína v Topoľčiankach, niektoré rozpredali gazdom. Dostali sa aj do TANAP-u, košickej ZOO a do Čiech. V Topoľčiankach majú síce s chovom koní veľké skúsenosti, ale miestne prírodné podmienky horským huculom veľmi nesedia.

S odstupom času štafetu chovu huculov prevzal nadšenec Mi-lan Gonda. Založil v roku 1999 životaschopné stádo na pasienkoch pri obci Sihla. Výber miesta bol veľmi dobrý, lebo v nadmorskej výške nad 900 metrov je klíma dostatočne drsná, presne taká, akú huculy potrebujú. Navyše je vysoko položená

málo členitá krajina Sihlianskej planiny v susedstve stratovulkánu Poľana široko otvorená do krásnych horských lúk. Na planine sa pasie vyše 30 huculských koní zapísaných v plemennej knihe. Stádo tvoria výhradne kobylky a žriebätá, po väčšinu roka oddelené od plemenných žrebčov. Najsilnejšia ruja kobýl sa prejavuje v máji a až do zimy sa niekoľkokrát opakuje. K pripúšťaniu dochádza od mája do augusta, aby sa žriebätá nerodili v zimných podmienkach. Pôrod býva spontánny, v stáde a bez zásahu človeka. Matky so svojimi mláďatami majú v stáde približne polrok privilegované postavenie. Žriebätá sú od narodenia v úzkom vzťahu so stádom, časť z nich zostáva

na planine, časť predajú gazdom či agroturistickým zariadeniam.

Huculský kôň nachádza veľké uplatnenie v agroturistike. Je ideálnym plemenom pre rekreačné jazdenie i hypoterapiu. Úspešne napomáha pri rehabilitácii nervových a pohybových anomálií a náprave poruchy reči. Drobný krok koňa menšie vzrastu masíruje jazdcem svaly. Hucul je výborný kôň pre jazdu v teréne. Okrem svojej tradičnej vytrvalosti, vyniká výbornou orientáciou v teréne. Bez problémov znesie aj pochody krajinou dlhé desiatky kilometrov nosiac pritom aj ťažšiu záťaž. Pri chôdzi sú veľmi stabilné, zvládajú aj šmykľavé, zablatené a premrznuté terény. Dôležitou vlastnosťou je aj pokojná povaha. Spolu s nízkym vzrastom sa hucul stáva tým najlepším spoločníkom pre deti.

Chovatelia huculských koní na Sihlianskej planine založili neziskovú organizáciu Slovenský Hucul Klub so sídlom v najvyššie položenej obci na Slovensku - Lome nad Rimavicou. Popri chove sa klub zaoberá rôznymi aktivitami, usporadúva tradičné letné tábory pre deti, jazdeckú turistiku, ale aj slávnosť s názvom Huculská paráda. Zvlášť atraktívna je diaľková turistika na koňoch po trase Huculskej magistrály. Za tri dni prejdú účastníci na neosedlaných tátošoch zhruba 80 kilometrov po nádhernej horskej krajine medzi Poľanou a Muránskou planinou. Je autentickým zážitkom a spojením človeka s prírodou. Na trase magistrály sú zaujímavé agroturistické zariadenia a tunajšie prírodné zaujímavosti.

Foto J. Lacika



Hucul je ideálny pre agroturistiku a hypoterapiu.

Zo Slovenska do sveta (Z histórie cestopisov)

Daniela Čambálová

Je sympatické, že na územie dnešného Slovenska prichádzali v minulosti cestovatelia, ktorí svoje poznatky aj opísali. Vďaka historikom a editorom sú ich opisy prístupné pre čitateľov.

Obdobie od druhej polovice 19. storočia čaká na spracovateľov.

Početnú agendu tvoria opisy cudzích krajín od autorov z nášho územia. Cestopisy boli fenoménom, ktorý neunikol ani vynikajúcemu slovenskému bibliografovi Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi (1849 - 1913). Črty z ciest a vychádzok sústredil do 220 bibliografických záznamov (1929). Bibliografiu slovenského cestopisu od klasicizmu po modernu uverejnil Zlatko Klátik (1968).

Problematika opisov cudzích krajín korešponduje aj s vysťahovalectvom. Slováci sa rozutekali do celého sveta. Niektorí chceli, lebo rodná hruda ich neuzivila, či neznesli národnostný útlak a žiaľ, niektorí aj museli. Vo svete sa väčšinou nestratili. Vďaka systematickej práci Ústavu pre zahraničných Slovákov Matice slovenskej sa už veľa urobilo pri spracovaní dejín vysťahovalectva a života Slovákov na územiach mimo rodnej vlasti. Bolo by treba, aby sa v práci priekopníkov tejto dokumentácie (F. Bielík, J. Botík, J. Hrozičák, J. Siracký, Š. Veselý a ďalší) ďalej pokračovalo.

Jedinečný pohľad na osudy niekoľkých vybraných vysťahovalcov poskytol žurnalista Milan Vároš, najskôr v týždenníku *Život*, potom aj v samostatnej monografii (1997).

Po európskych štátoch vandrovali remeselnícki tovariši zo Slovenska. Za tovarom a s tovarom putovali drotári, pytlíkari, voštinári, predajcovia drevených výrobkov, priekupníci s dobytkom, vlnou, syrom, sušeným ovocím, zeleninou, liečivými rastlinami a pod. Pltníci vyvážali drevo, prevážali železné ingoty a ďalší tovar. Slovensko

nebolo izolované a ľudia zo Slovenska mali rozsiahly cestovno-poznávací, ale aj obchodný rádius. Ich poznámky a záznamy čakajú na spracovanie.

Cenné cestopisy máme od šíriteľov viery, napr. misionárov, ale aj trpiteľov za vieru (vyhnancov, galejníkov). Exulantské cestopisné memoáre Juraja Lániho (1646 - 1701), Tobiáša Masníka (1640 - 1697), Jána Simonidesa (1648 - 1708) súvisia s protireformáciou, prenasledovaním a odsúdením protestantských kňazov na galejnícke práce. Podmienky ich vzniku poznačili aj ich charakter a obsah. Evanjelický farár Martin Novák (Novatius, Novack) narodený okolo roku 1620 v Poprade v čase náboženského prenasledovania odišiel v roku 1674 do

exilu (Brzeg, Wrocław, Legnica, Bautzen). V autobiografickej próze *Ungarische gewisse und warhaftige Avisen...* (Vratislav 1679) opisuje život na Spiši a útrapy vo vyhnanstve.

Cirkevný hodnostár a mimoriadne plodný barokový spisovateľ Daniel Krman (1663 - 1740) sa vybral v cirkevných záležitostiach za švédskym kráľom Karolom XII. Jeho rozsiahly denník z rokov 1708 - 1709 (*Itinera-rium*) obsahuje opis geografických, hospodárskych, etnografických, spoločensko-politických pomerov v krajinách, cez ktoré prechádzal (Poľsko, Prusko, Litva, Bielorusko, Moldavsko). Opisuje aj rusko-švédsku vojnu, bitku pri Poltave, vzťahy panovníkov a pod. Je to jeden z najlepších barokových denníkov v staršej slovenskej literatúre. Tento denník spolu s J. Minárikom preložil trnavský rodák, evanjelický farár a prekladateľ Gustáv Viktory (1914 - 1975), ktorý je aj autorom životopisu a poznámkového aparátu latinského cestopisného denníka. Tlačou vyšiel v Bratislave v roku 1969.

Početnú skupinu tvoria cestopisy kňazov, príslušníkov cirkevných rádov a misionárov. V Trnave je pochovaný arcibiskup chorvátskeho pôvodu Anton Vrančić (1504 - 1573). S diplomatickým poslaním bol v Ríme, Paríži, Benátkach, Anglicku a Turecku. O Turecku napísal dva cestopisy a opísal aj svoje zážitky zo Sedmohradska a Moldavska. Jeho súborné dielo vyšlo posmrtné v dvanástich zväzkoch (Budapešť 1857 až 1875). Misionár Karol Brentano sa narodil 24. augusta 1694 v Komárne. Do Spoločnosti Ježišovej vstúpil 3. októbra 1714. Od roku 1724 pôsobil v Quite (starý názov pre Ekvádor). Spolu s misionármi J. Sluhom, Szentmartonyim a Maronim preskúmali celý tok rieky Maraňon a zakreslil ho na mapu. Vypracoval mapu celej provincie Quito, ktorú roku 1751 vytlačili v Ríme. V rukopise ostalo jeho dielo *Escribo la una extensa historia de las misiones* (Veľká história misií). Po jeho smrti, krátko po roku 1751 sa v Európe stratilo.

Významný františkánsky historik Jozef Vsevlad Gajdoš (1907 - 1978) upozornil v roku 1942 na františkána Juraja Rajmunda Szentgyorgyiho Unínskeho (1704 - 1773). Tento rodák z Unína sa v roku 1756 zúčastnil na františkánskej generálnej kapitule v španielskej Murcii. Cestoval cez Rakúsko a z Janova loďou do Barcelony. Nazad išiel cez Francúzsko, Švajčiarsko, Nemecko, Rakúsko a Uhorsko. Z cesty napísal podrobný denník *Diarium itineris*



Pomník Ľ. V. Riznera v Trenčíne

Murciani in Hispanias. Opísal v ňom prírodu, architektúru, pamätihodnosti. Kriticky sa vyjadril k spôsobu života Španielov. V latinskom texte použil aj slovenské výrazy. Zomrel 6. januára 1773 v Trnave.

Rodák z Rajca Jozef Metód Gazdík (1802 – 1872) ako františkán bol od roku 1834 duchovným správcom dalmátskych, bosniánskych a albánskych katolíkov v Carihrade. Od roku 1847 pôsobil tri roky v Palestíne. Zážitky z pobytu v Carihrade a v Palestíne uverejnil vo forme cestopisných črt *Život a cesty v časopise Cyrill a Method* (1854 – 1855). V Svätej zemi ako misionár pôsobil v rokoch 1857 – 1864 františkán Adam Cherubín Smátlik. O svojom účinkovaní písal listy provinciálovi Agapiovi Dankovi (1860 – 1863) a Cyriakovi Pirymu (1863 – 1866). Jeho prvú správu uverejnil časopis *Cyrill a Method* (1858). Najzachovalejšie sú jeho listy z rokov 1861 – 1862 označené ako *Epistolae e Terra S.* Opisuje pamätihodnosti Jeruzalemu, život kresťanov v Svätej zemi, zvyky, kultúru miestneho obyvateľstva, ale aj konfliktné situácie. Národne a slovansky orientovaný katolícky kňaz Jozef Karol Viktorin (1822 – 1874) sa narodil v Zavare. Propagoval cestovanie za poznáním, a nielen pre zábavu. V prvom ročníku almanachu *Lipa* uverejnil cestopis o juhozápadnom Rumunsku a Belehrade (*Výlet do Mehádie a Bielohradu*, 1860) a v roku 1864 cestopisnú črtu o ceste k Jadranskému moru. Pre svoje národné cítenie bol prenasledovaný a preložený do maďarského prostredia. V rokoch 1866 – 1874 bol farárom vo Višegrade. Zaslúžil sa o jeho sprístupnenie a spropagovanie v monografii v slovenčine (1858), nemčine a maďarčine (1872). V roku 1862 opísal aj hrad Buchlov. Zomrel 21. júla 1874 v Budíne, pochovaný je vo Višegrade (Maďarsko). Výlet na Vyšegrad uverejnil v Orle (1873) Daniel Bachát-Dumný (1840 – 1906).

Ostrihomský kanonik Ján Zádori, do roku 1864 Draxler (1831 – 1887) sa narodil v Kátlovciach. Knižne mu v maďarčine vyšli cestopisy z Talianska (Eger 1867) a Španielska (Pešť 1869).

Cestopisné listy *Zo Slovenska do Východnej Indie* uverejnil Odorik Szilassy na tri pokračovania v roku 1876 obrázkový časopis *Orol*. Avizované pokračovanie na „budúce viac“ (*Orol*, 7, 1876, č. 3, str. 84) sme, žiaľ, nenašli a neregistruje ho ani Riznerova bibliografia. Listy sú písané redaktorovi Sytnianskemu. Pavol Odorik Silaši sa narodil 6. decembra



Štiavnické Bane

1842 v Skalici. V roku 1861 vstúpil do františkánskej rehole, v roku 1865 ho vysvätili za kňaza. V roku 1870 sa na výzvu piaristického rádu z Ríma rozhodol pracovať v misiách. Po príprave v Ríme ocestoval do Indie a pôsobil na Srí Lanke. Pre zdravotné ťažkosti sa už v roku 1872 vrátil do Viedne. Pôsobil v Budapešti, Pezinku, Kráľovej pri Senci. Zomrel 9. apríla 1895 v Pezinku. Škoda, že jeho cestopis obsahuje len opis cesty do Ríma (Terst, Rím) a avizované pokračovanie o východnej Indii neuverejnil.

V Martine v roku 1889 vyšla obsiahla publikácia *Pútnická cesta do Ríma* od Jozefa Kompánka (1837 – 1917). Cestu podnikol

v roku 1887 a opisuje pamätihodnosti Ríma, Florencie a Benátok. Zameranie tohto cestopisu je predurčené cieľom cesty. Aj keď obsahuje niektoré konzervatívne pohľady, literárne kvality cestopisu vyzdvihol v Slovenských pohľadoch (1889) Svetozár Hurban Vajanský.

Rodák z Banskej Belej Viliam Rappensberger (1848 – 1928) pôsobil ako profesor a riaditeľ piaristických gymnázií v ôsmich mestách Uhorska. Na odpočinku žil v Banskej Štiavnici, kde je aj pochovaný. Zo svojich ciest po Európe, Ázii a Afrike publikoval cestopisné črt v maďarských časopisoch, a knižne mu vyšli tri samostatné monografie (1897, 1901, 1905).

Z novších cestopisov si dovoľujeme upozorniť na misionára Jozefa Figuru, rodáka zo Šenkvic, ktorý je autorom knihy *Spod Tatier pod Fudžijamu*. Spomienky misionára Jozefa Figuru. Vyšla v slovenčine, nie na Slovensku, ale v Záhrebe (1987).

Rodák zo Štiavnických Baní Maximilián Hell (1720 – 1792) sa na pozvanie dánskeho kráľa Kristiána VII. vybral na ostrov Vardö, ktorý je za polárnym kruhom. Tu pozoroval pre určenie paralaxy Slnka 3. júna 1769 druhý prechod Venuše pred slnečným diskom. Bola to vedecká expedícia, počas ktorej robil meteorologické, geomagnetické pozorovania, výškopisné merania, atď. Osobitne sa venoval aj štúdiu polárnej žiary. So svojím pomocníkom Jánom N. Šajnovičom (1733 – 1785) skúmali aj život miestneho obyvateľstva, tradičný



Maximilián Hell

rybolov a pod. Ján N. Šajnovič v rokoch 1768 - 1770 sprevádzal M. Hella. Popri skúmaní jazyka Laponcov viedol denník z tejto expedície. Vyšiel posmrtno vo Viedni (1835) a zásluhou J. Tibenského aj v slovenskej reedícii.

Určite najznámejším cestovateľom zo Slovenska bol Móric Beňovský (1746 - 1786). Dokázateľne sa narodil vo Vrbovom. Ako býva zvykom, taketo osobnosti si radi privlastňujú iní. Tento veľký cestovateľ, dobrodruh a kráľ Madagaskaru napísal autobiografiu. Mnohé skutočnosti sú nadsadené a vymyslené. Tento neautentický denník pred odchodom na svoju poslednú výpravu predal J. H. Magalhãesovi. Prvé knižné vydanie vyšlo po anglicky (1789 - 1790). Odvtedy vyšlo najmenej dvadsať vydaní vo viac ako desiatich jazykoch.

Do slovakizovanej češtiny Pametné príhody... ho preložil evanjelický farár v Bátorciach Samuel Čerňanský (1759 - 1809). Vyšli v Bratislave v roku 1808 s predhovorom vydavateľa Juraja Palkoviča (1769 - 1850). Sto rokov po anglickom vydaní vyšiel *Životopis a zápis hraběte M. Benyovszkého* (Budapešť 1890). Osudy tohto cestovateľa v románovej podobe spracoval Jozef Nižňanský (Praha 1933), v maďarčine Mór Jókai (1888) a v češtine Dezider Galský (1967). V modernej úprave vyšiel *Denník Mórica Beňovského* (Bratislava 1965). Pripravili ho erudovaní historici J. Watzka, A. Špiesz, R. Skukálek. Literárny historik Michal Kocák je autorom hodnotiacej monografie *Móric Beňovský - cestovateľ, vojak, kráľ* (Martin 1977). Záujem o tohto búrliváka oživil 13-dielny televízny seriál *Vivat Beňovský* (1974).

Prvý slovenský román od bernolákovského spisovateľa Jozefa Ignáca Bajzu (1755 - 1836) *René mládenca príhody a skúsenosti* (1783, 1785 pokračovanie nevyšlo) je „utajený“ cestopis.

Novela Karola Kuzmányho (1806 - 1866) *Ladislav „obsahuje elementy druhej formy cestopisu“*. Cestovanie a reálie majú v novele iba symbolický význam. Komicko-satirickú rovinu má fiktívne cestovanie „vlastencov“ po stopách maďarskej „pravlasti“ v Bendeguzovi (po nemecky Lipsko 1841, po slovensky 1953) od slovenského dramatika Jána Chalupku (1791 -1871).

Na evanjelickom lýceu v Bratislave si študenti založili Cestovateľský spolok. Od roku 1839 bol členom cestovateľského výboru Bohuslav Nosák



Móric Beňovský

Nezabudov (1818 - 1877). V auguste až septembri 1843 cestoval po východnom Slovensku, Zakarpatskej Ukrajine a Potisí. Autentické skúsenosti spracoval v cestopisej forme kombinovanou formou listu a denníka. Vyšli s názvom *Listy z neznámej zeme k L... a Spomienky potiské*. Na jeho zakarpatský cestopis zareagoval maďarský Pesti Hirlap (1846) a obvinil ho z protimaďarského postoja. Na jeho obranu a na právo Zakarpatských Rusínov na plnohodnotný národný a kultúrny život sa postavil v úvodníku Slovenských národných novín (1846) sám Ľudovít Štúr. Pôvodne Bohuslav Nosák uvažoval o knižnom vydaní cestopisu. Nádej sa, že sa prihlási dostatočný počet predplatiteľov. Chcel ho dokončiť do mája 1844, ale bol ochotný počkať na vydanie cestopisu Augustína Horislava Škultétyho (1819 - 1892) po Chorvátsku a Slavónsku. Ani jeden zo spomínaných cestopisov nevyšiel.



Prvý slovenský román má cestopisné črty.

Cestopisnú črtu z návštevy príbuzných v chorvátskej Zagorji a zo stretnutí s chorváckymi dejateľmi v Záhrebe a Varaždíne napísal Gustáv Zechenter Laskomerský (*Zlomky z denníka cestovateľa po Chorvátsku*).

Mladý katolícky kňaz Ján Krstiteľ Tombor (1825 - 1911) sa pre svoje národné cítenie dostal do sporu s cirkevnou vrchnosťou a poslali ho za trest do Slavónska. Odchod zo Slovenska do Chorvátska opísal v článkoch *Ohlasy Slováka zo Slavónie* (Orol tatranský 1847). Aj na týchto príkladoch vidíme ako sa vzájomne jednotlivé projekty a snahy doplňovali.

Medzi dokumentárne cestopisy patrí *Navštívení pomorí Baltického* od Samuela Tomášika (1813 - 1887), ktorý uverejnil v Kuzmányho Hronke (1837).

Cestopis obsahujúci cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žitvy roku 1841 konanou a sepsanou od Jana Kollára (Pešť 1843), takýto obsažný názov má cestopis nášho slovenského pevcu. Ján Kollár sa prezentuje ako cestovateľ - rozprávač. Už v názve je zvyraznená motivácia a zameranie. Vydal sa na cestu hnaný vlastnou hypotézou hľadať v severnom Taliansku vlast' slovenských kmeňov (Vlachoslavov). Autor v tomto dobovo veľmi čítanom cestopise prezentoval svoje životné krédo. Literárny historik Jaroslav Vlček v Slovenských pohľadoch v roku 1911 napísal, že toto pozabudnuté dielo mu prichodilo ako sväté evanjelium. Podobne ako v Slávy dcére aj v tomto cestopise poskytol bohaté údaje a prezentoval svoje poznatky a hypotézy.

Určitú príbuznosť s ideovým zameraním Kollárovho cestopisu pozorujeme aj v *Ceste Slováka ku bratrům slovanským na Moravě a v Čechách* (Budapešť 1841). Autorom tejto slovenskej angažovanej reportáže bol Jozef Miloslav Hurban (1817 - 1888). Cestu podnikol v roku 1839.

V známej Škarniclovej tlačiarni v Skalici vyšiel v roku 1860 denníkový cestopis *Cesta přes moře do Azie*. Miestom vydania patrí do slovacikálnej miestopisej literatúry. Autorom 333 stranového cestopisu je Filip Sigmund Ratajský (1812 - 1871). Po ceste navštívil svoju sestru v obci Troubky na Kroměřížsku. Je to po M. Beňovskom druhý knižne vydaný cestopis.

Vynikajúci slovenský novinár Daniel Gabriel Lichard (1812 - 1882) bol

zodpovedným redaktorom provládnych Slovenských novín, ktoré vychádzali vo Viedni. V prílohe Světozor (List pre zábavu a literatúru) vyšli cestopisy, ktoré pravdepodobne D. G. Lichard preložil do slovenčiny. S podnázvom *Nakreslení cestopisné* uverejnil opis plavby cez Dardanely. Uverejnil časť plavby c. kr. fregaty Novara okolo sveta. Opisuje plavbu do Číny (júl 1858) a suchozemskú cestu zo Sibíri do Pekingu. Cestu na Sibír cez uralské pohorie opísal aj vydavateľ kalendárov Gašpar Fejérpataky-Belopotocký (1794 – 1874).

Trinásť rokov na Sibíri prežil pražský rodák Jozef Krafta (1854 – 1914). Takto pomenoval svoj cestopis, ktorý vyšiel v Slovenských pohľadoch (1909 – 1910). V rokoch 1899 – 1905 mu vyšli prvé cestopisy z tejto vzdialenej a nehostinnej oblasti (Ďaleký východ, ostrov Sachalin, Priamurský kraj). „Krafta najradšej opisuje a rozpráva, menej usudzuje a komentuje“. Aj preto vyhovovali jeho cestopisy rusofilskej orientácii Slovenských pohľadov. V rokoch 1895 – 1896 sa liečil u brata Ferdinanda (1849 – 1906), učiteľa v Adamovských Kochanovciach. Po vyliečení pracoval ako bankový úradník v Novom Meste nad Váhom, kde aj 4. februára 1914 zomrel. Vďaka Š. Veselému vyšlo jeho súborné dielo s názvom *Z Ďalekého východu* (Martin 1972).

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa do Ruska vysťahoval gymnaziálny profesor Emil Černý (1840 – 1913). V Pešťbudínskych vedomostiach (1869) opísal cestu z Banskej Bystrice do Moskvy. Mikulášsky rodák Vladimír Krivoš (1865 – 1942), známy polyglot (ovládal okolo 40 jazykov, z toho 26 aktívne), pracoval celý život v Rusku. Do Národných novín posielal články z ciest po tejto krajine. Zaslúžil sa o vznik Múzea severu v Archangelsku. Ján Radomil Kvačala (1862 – 1934) pôsobil v rokoch 1893 – 1918 ako profesor na univerzite v Tartu. V Cirkevných listoch (1899) písal najmä o postavení evanjelickej cirkvi v pobaltských krajinách (*Z ciest po Rusku*). Avizované články o Petrohrade a z ruského Poľska sme nenašli. V roku 1906 uverejnili Slovenské pohľady jeho cestopis *Od Dunaja cez Bospor k Baltu*.

Remeselník – cestovateľ, takto charakterizovali v 19. storočí Daniela Šusteka. Narodil sa 28. januára 1846 v Slovenskej Ľupči. V roku 1855 mu na cholera zomrel otec Andrej, zámočník. Nižšie evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici nedokončil. V rokoch 1859 – 1862 sa učil za stolára v dielni J. Sýkora



v Slovenskej Ľupči. V rokoch 1864 až 1866 bol na tovarišskej vandrovke po Uhorsku a Rakúsku. Pracoval v juhotirolskom Merane, z ktorého sa cez Innsbruck, Mníchov, Stuttgart a Štrasburg dostal do vysnívaného Paríža. Dňa 10. februára 1869 ho opúšťa a cez švajčiarske mestá Bazilej, Zürich, St. Gallen, Innsbruck sa vracia do Merana k svojmu stolárskemu majstrovi. S názvom *Remeselnícka cesta do Paríža* uverejnil jeho skúsenosti z tejto cesty v roku 1869 uznávaný slovenský novinár Daniel Gabriel Lichard iste aj preto, že sa tiež narodil v Slovenskej Ľupči.

D. Šustek citlivo vnímal zložitú situáciu na Slovensku a v liste z tirolského Merana pre Národný hlásnik v roku 1869 napísal, že „žiadon národ nechová toľko odrodilých synov ako národ slovenský.“ V roku 1870 cez



Daniel Gabriel Lichard

Benátky sa loďou dostal do Carihradu, kde pracoval ako tesár. Dňa 5. januára 1871 sa vydal loďou do Alexandrie. Cez Izmailiju a Suezský prielav prichádza do Port Saidu. Loďou cestoval ďalej do Palestíny. Zázitky z Terstu do Palestíny uverejnil v Lichardovom Obzore (1872 – 1873) a v roku 1874 ich Matica slovenská v Martine vydala ako prvú podielovú knihu s názvom *Cesta cez Turecko a Egypt do Svätej Zeme*. Predhovor k tomuto cestopisu napísal Andrej Kmeť (1841 – 1908). Ohlasy na vydanie tohto cestopisu boli väčšinou aj po rokoch priaznivé. Len závistlivci zazlievali Maticu slovenskej, že podielovú knihu napísal obyčajný stolár. Dňa 21. marca 1871 priplával do sýrskeho Bejrútu. Pracoval u talianskeho majstra. V máji 1872 navštívil na koňoch predhorie Libanonu a v júni loďou pricestoval do Palestíny. Pravdepodobne až na výzvu D. G. Licharda uverejnil v Obzore (1874) cestopisné črty *Z remeselníckej cesty po Ázii*. To už bol v Amerike. S priateľom stolárom Karolom Hermannom (Prus) opustili 8. novembra 1872 Bejrút a cez Alexandriu sa na anglickej lodi Thebes doplavili do Liverpoolu. Loďou City of New York odplávali 12. decembra 1872 do New Yorku. Usadili sa v Chicagu. V Obzore uverejnil prvé postrehy z Ameriky s názvom *Z remeselníckej cesty do Ameriky* (1874 – 1875). Natrvalo zakotvil v Amerike a cesta do Austrálie zostala len nesplnenou túžbou. V Obzore v rokoch 1875 – 1882 (s výnimkou 1880) uverejňoval postrehy Obrázky z amerického života. Časť jeho rukopisov sa po smrti jeho verného propagátora cestopisných črt D. G. Licharda (17. 11. 1882) žiaľ stratila. D. Šustek v roku 1887 navštívil svoju rodnú vlasť. Zomrel v Chicagu 13. marca 1927 vo veku 81 rokov. Vďaka Štefanovi Veselému vyšli jeho cestopisy v súbornom vydaní.

Nepokojná krv, tak nazval súborné vydanie cestopisov Matúša Filu zostavovateľ Štefan Veselý (Martin 1971). Matúš Filo sa narodil 21. februára 1852 v turčianskej Valči. Okrem Ruska a Ukrajiny navštívil Kaukaz, strednú Áziu a západnú Sibír. „O svojich pozorovaniach a zážitkoch rozprával v cestopisných črtách živo a vtipne, vykresľujúc tak aj svoj vlastný portrét húževnatého a intelektuálne zvedavého jednoduchého človeka“. Bol cestovateľ – obchodník. Podobne ako D. Šustek od roku 1906 žil v USA, kde v roku 1913 v Pittsburgu aj zomrel. Jeho cestopisné črty vychádzali v Národných novinách, knižne vyšli s názvom *Slovenský obchodník v ruskom kraji* (Martin 1887).

Ďalekú Ameriku nám popri D. Šustekovi a M. Filovi priblížil aj organizátor krajského hnutia v USA Peter Víťazoslav Rovnianek (1867 - 1933). Už z plavby do Ameriky uverejnil v Národných novinách (1888) cestopisné reportáže.

V cykle cestopisných črt *Z cesty do Ameriky*, ktorý uverejnili v roku 1893 Národné noviny, nám túto gigantickú krajinu priblížil Skaličan Pavol Blaho (1867 - 1927).

Významní slovenskí literáti sú autormi zaujímavých cestopisov. Vysokú dokumentačno-opisnú úroveň majú cestopisy Gustáva Kazimíra Zechentera Laskomerského (1824 - 1908), ktoré vyšli súborne s názvom *Cestopisy* (1960). V súbornom vydaní sú cestopisy po Chorvátsku (pôvodne uverejnené v Orle tatranskom 1846 - 1847 a Národných novinách 1870), *Cesta do Carihradu* (Pešťbudínske vedomosti 1864), *Cesta do Ríma* (Pešťbudínske vedomosti 1865) a *Cesta do Talianska* (Orol 1878).

Kvantitatívne vari najviac cestopisov máme od Martina Kukučína (1860 - 1928). Tento lekár a znamenitý spisovateľ podstatnú časť svojho zaujímavého života strávil v cudzine. Dominuje Dalmácia a jej ostrov Brač, Čierna Hora, Rijeka, Rohič, Záhreb (*Cestopisné črty*, Slovenské pohľady 1898 - 1902).

M. Kukučín je aj v cestopisoch vnímavým pozorovateľom, vynikajúcim a na dôvažok aj vtipným rozprávačom. Neraz sa aj v cestopisoch vracia do rodného kraja a svojej mladosti. V cestopisoch sa približuje k umeleckej próze. „Toto zbeletrizovanie cestopisu, stieranie hraníc medzi dokumentárnou a sujetovou prózou patrí k najvýraznejším novátorským črtám Kukučínovho cestopisu.“

V druhom období cestopisnej tvorby sa M. Kukučín venoval novému pôsobisku. V ďalekej Patagónii (*Prechádzky po Patagónii*, vyšli časopisecky 1920 - 1922, knižne 1923). Zhrnul v nich výlety a cesty, ktoré v rokoch 1913 a 1914 podnikol spolu s priateľmi do vnútrozemia Chile. Poslednou jeho cestopisnou knižkou sú *Dojmy z Francúzska* (1923, reedícia 1960).

Spisovateľ, literárny redaktor a kritik Svetozár Hurban Vajanský (1847 - 1916) uverejnil cestopis *Volosko - Venecia*. Pôvodne v Národných novinách (1905), potom aj knižne (Martin 1911). Knižne vydal aj cestopis *Sofia - Pleven* (Martin 1910). Tento všestranný spisovateľ



Martin Kukučín

a novinár uverejnil na stránkach Národných novín, ktoré redigoval aj niekoľko ďalších cestopisných črt (Balkán, Rusko, Poľsko, Česko).

Aj v tvorbe Jozefa Gregora Tajovského (1874 - 1940) nachádzame cestopisnú črtu *Slováci v Ostrihomskej (Prechádzky po slovenských menšinách)*, ktorú uverejnil Slovenský týždenník (1903) a knižne vyšla v zbierke *Spod kosy* (1910) a v súbornom 6-zväzkovom vydaní jeho diela (1956). Vojnové časy, zajatie a účasť v československých légiách v Rusku opísal v dvojzväzkových *Rozprávkach z Ruska* (knižne Martin 1923). Cestopis



Dionýz Štúr

Do vlasti pôvodne uverejňovali v roku 1920 Národné noviny. Opísal návrat legionárov z Vladivostoku cez Japonsko a Spojené štáty americké do vlasti.

Úsmevne je ladený cestopis Pani Georgiadesová na cestách. Terézia Vansová (1857 - 1942) v ňom opisuje postrehy z cesty na známu Národopisnú výstavu v Prahe. Opis cesty do Prahy vyšiel v Slovenských pohľadoch (1896 - 1897), knižne v Prahe 1930 a v Bratislave 1977. V cestopise sa vybrala aj na Dolnú zem (*Z rovín dolnozemskej*).

Uvádzame aspoň výber z cestopisných črt po európskych krajinách. Svetoznámy geológ Dionýz Štúr (1827 - 1893), ktorý bol v rokoch 1885 - 1892 riaditeľom Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni uverejnil cestopis *Z cesty chorvátsko-slavónsko-dalmatínskej* (Sokol 1863). Dojmy z pobytu vo Švajčiarsku uverejnil v Orle (1875) Martin Bujna (1845 - 1923). Poštúrovský básnik Juraj Kello - Petruškin (1844 - 1898) uverejnil cestopisné črty *Nad Baltom* (Orol 1876) a *Cestopisné úryvky po Orave, Haliči, Morave a Čechách* (Orol 1876). Pobyt v rumunskej Bukurešti v obsiahlej odbornej rozprave opísal mikulášsky rodák Gustáv Adolf Vladimír Augustiny (1851 - 1900). Používal pseudonym Maloparižan a aj názov jeho cestopisu je *Malý Paríž* (Slovenské pohľady 1885). Vedecko-populárne články o Rumunsku a Bulharsku uverejnil Samuel Zachej (1841 - 1918). Časť jeho príspevkov má charakter cestopisných črt. *Cesta do Sedmohradska* od Pavla Križku (1841 - 1902) vychádzala na pokračovanie v Národných novinách (1888, knižne Martin 1888). Jeho syn Bohuslav Cyril Metod (1864 - 1938) pôsobil ako banský inžinier na Balkáne. Uverejnil cestopisné *Listy z Makedonie* (Národné noviny 1890 - 1893). Jeho mladší brat Jaromír Víťazoslav (1873 - 1925) uverejnil cestopisné črty *Do Benátok* (1895) a *Do Nemecka* (1896). Národné noviny so stručným názvom *Z ciest* (pseudonym Vilinský) uverejňovali cestopisy po západnej Európe (Francúzsko, Sasko, Anglicko atď.) od slovenského národohospodára Žigmunda Pauliny - Tótha (1865 - 1906), v ktorých prezentoval vyspelé európske štáty. *Cestopisné dojmy zo Španielska* (Slovenské pohľady 1914, knižne Martin 1914) uverejnil Kornel Milan Stodola (1866 - 1946). V Prúdoch 1911 - 1912 vyšli *Prvé dojmy na anglickej pôde* od spisovateľa Martina Rázusa (1888 - 1937). Autormi ďalších cestopisov boli Ľudovít Bunčák, Leo Martin Čepka, Július Dohnány, Ľudovít A. Engler, Mária Oľga Horváthová, Štefan Krčmery, Felix Kutlík,

Juraj Slávik-Neresnický, Fedor Ruppeltd, Ivan Branislav Zoch a iní.

Slovensko nie je prímorskou krajinou, a predsa má dva zaujímavé denníky moreplavcov. V Ružomberku sa 11. januára 1868 narodil Ľudovít Kňazovický. V roku 1889 nastúpil ako vojak c. k. rakúsko-uhorskej armády v Terste. V zaradení námorný strojník slúžil v Rijeke, neskôr v prístave Pulj. Slúžil na plachtenci Saida s podporným parným pohonom. Práve posádka tejto lode dostala príkaz hľadať rakúskeho následníka trónu Ferdinanda Maximiliána Jozefa, bývalého vicekráľa Lombardska. Na nahováranie francúzskeho cisára Napoleona III. prijal mexický trón. Občiansku vojnu v rokoch 1864 – 1867 vyhrali republikáni a mexického cisára Maximiliána (1832 – 1867) ako uzurpátora zastrelili. Jeho manželka Šarlota (1840 – 1927), dcéra belgického kráľa Leopolda I. bola od tejto tragédie pomätená. Gustáv K. Zechenter-Laskomerský opisuje v cestopise *Zo Slovenska do Talianska* (Orol 1878) aj interiér Miramarského hradu, v ktorom pred odchodom do Mexika býval arciknieža Maximilián s manželkou. G. K. Zechenter-Laskomerský uvádza, že „admirála arcikniežaťa Maxa tu veľmi ľúbili, a mal všetko, čo si srdce zažiadalo, no predsa šiel ta, aby on stratil život, ona rozum“.

Lod' vyplávala z domovského prístavu Pulj. Zastavila sa v Bridayi (Taliansko), Suez, Adene (Arabský poloostrov), Tamatave (Madagaskar), Colombe (Ceylon), Albene, Melbourn, Sydney (Austrália), Wellingtone (Nový Zéland), Korálových ostrovoch, Punta Arenas (Ohňová zem), Buenos Aires (Argentína), Rio de Janeiro (Brazília), Madeire (Atlantický oceán), Gibraltari a po dlhom putovaní zakotvila v domovskom prístave Pulj v Adriatickom mori. Nevedno prečo posádka lode Saida hľadala Maximiliána až v rokoch 1890 – 1892, teda 23 rokov po jeho násilnej smrti. Nemecký denník Ľudovíta Kňazovického z tejto plavby s početnými fotografiami je uložený v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine a čaká na vydanie. Ľudovít Kňazovický robil po návrate rušňovodiča na rýchlíku košicko-bohumínskej trate, potom vedúceho montážneho cechu v železničných opravovniach vo Vrútkach a po vzniku Československej republiky bol hlavným oficiálom ČSD. Zomrel 30. novembra 1938 vo Vrútkach, kde je aj pochovaný.

Dôstojník námornej dopravy Július Juraj Thurzo (1882 – 1950), rodák z Detvy,

bol od roku 1906 kapitánom diaľkovej plavby. Plavil sa v Atlantickom, Indickom a Tichom oceáne, Karibskom a čínskych moriach. Po vzniku Československej republiky neprijal ponuky zahraničných paroplavebných spoločností a vrátil sa na rodné Slovensko. Zaslulhou neúnavného editora Š. Veselého vyšli cestopisné črty v posmrtnom vydaní s názvom *Po svetových moriach* (Bratislava 1973).

Legendárnou postavou našich národných dejín je Milan Rastislav Štefánik (1880 – 1919). Vedec, diplomat, politik, cestovateľ, vojak – generál, zberateľ, vynálezca,... Mierou vrchovatou sa zaslúžil o zrod Československej republiky. Po jej vzniku nebolo pre neho primeraného miesta. Ďalšie politické režimy ho neuznávali a primitívne odstraňovali jeho početné sochy. Jeho miesto v srdciach Slovákov, a nielen ich, zostalo natrvalo.

Cestopisné aktivity M. R. Štefánika súviseli s jeho astronomickými a meteorologickými vedeckými prácami. Dodajme, že niektoré mali aj diplomatický, zahranično-politický a vojenský význam. Niekoľkokrát vystúpil na Mont Blanc, bol v Rusku, strednej Ázii, severnej Afrike, Oceánii, južnej Amerike, Mandžusku, Japonsku, USA, na Balkáne... *Zápisníky M. R. Štefánika* vydal Památník osvobození (Praha 1935, editori J. Bartůšek a J. Boháč). *Zápisník M. R. Štefánika z Equadoru* z roku 1913 vyšiel v Banskej Bystrici 1928, 2. vydanie Banská Bystrica 1933 (editor Vladimír Polívka). Pre poznanie

cestovateľských aktivít je zaujímavý článok Michala Gálíka o cestovných pasoch M. R. Štefánika. Pôsobenie M. R. Štefánika ako bojového letca na Balkáne zaznamenal jeho mechanik a doplnil ho Slovák Ján Procházka (1879 – 1964), ktorý v rokoch 1911 – 1915 pracoval v srbsko-českom cukrovare v Čupriji. V knihe spomienok na M. R. Štefánika spomína R. Gábriš na Štefánikov pobyt v Ríme 1918, Janko Jesenský na sibírsky pobyt a Milošlav Chyľo na stretnutie v Tokiu. Cestopis pomohol aj na upresnenie jeho pobytu v Zürichu. Na univerzitných štúdiách sa stretli dvaja Slováci Bohumil Chorvát a M. R. Štefánik. Spolu podnikali výlety a ich cestu do Talianska, na ktorej sa zastavili aj u slovenského lekára Alberta Škarvana (1869 – 1926) pri Locarne, vecne opísal B. Chorvát.

Časť oblastí, ktoré opisuje v denníku J. Ziči navštívil aj bratislavský rodák Ľudovít Lóczy (1849 – 1920), uznávaný geológ a geograf. Spolu s grófom Bélom Széchenyim podnikol výpravu do Číny, Japonska, Indie a Jávy. V Dunajskej Strede sa 19. marca 1832 narodil Armín Wanberger (Vámbéry). Semitské jazyky študoval v Carihrade. V rokoch 1861 – 1864 cestoval po Arménsku a Perzii. Prišiel aj do Buchary a Samarkandu. Je autorom cestopisných, jazykových, etnografických prác a slovníkov. Od roku 1870 učil orientálne jazyky na budapeštianskej univerzite. O svojich cestách prednášal aj v obdivovanom Anglicku. Nesúhlasil s ruskou expanziou do vnútornej Ázie.

Z českej exulantskej rodiny pochádzal Ľudovít Karol Doležal (Dolleschall). Narodil sa 15. júla 1827 v Novom Meste nad Váhom v rodine evanjelického kňaza. Jeho prastarý otec bol autorom česko-slovenskej gramatiky (1746). Po skončení medicíny vo Viedni (1851) vstúpil v roku 1852 do služieb holandskej Východoindickej spoločnosti. Na lodi Het goede Vetrouver priplával do dnešnej Djakarty na ostrove Jáva. Ako vojenský lekár pôsobil na v pevnosti Fort William I. a od roku 1857 na ostrove Ambon na Moluckom súostroví. Tam vo veku 23 rokov podľahol malárii. Na indonézskejších ostrovoch študoval hmyz a popísal nové druhy. Svojmu priateľovi zo štúdií, významnému slovenskému geológovi Dionýzovi Štúrovi, posielal listy, ktoré čítali na zasadnutiach viedenskej zoologicko-botanickej spoločnosti a uverejňovali ich vo svojom časopise. Odborné zoologické štúdie uverejňoval v holandských a nemeckých periodikách. Články o živote v Indonézii uverejnil



Generál Štefánik hľadiaci na Dunaj

v časopisoch Pesti Napló, Budapesti Hírlap a Vasárnapi Újság. Do slovenských periodík neprispieval.

V Spišskej Sobote sa 14. februára 1912 v rodine zverolekára narodil Tibor Sekelj (Szekély). V útlom veku sa s rodičmi presťahoval na Dolnú zem a neskôr do Juhoslávie. Je symbolické, že podobne ako Martin Kukučín sa vybral do Argentíny so zámerom napísať seriál o juhoslovanských emigrantoch. Svetová vojna oddialila jeho návrat do Európy o pätnásť rokov. Precestoval 90 krajín na piatich kontinentoch. Jeho cestopisy vyšli aj v slovenskom preklade (1956, 1995). Na rodnom dome v Spišskej Sobote 26. 6. 1995 odhalili pamätnú tabuľu v troch jazykoch, dar mesta Subotice, kde bol v rokoch 1972 až 1976 riaditeľom múzea. Tento významný cestovateľ, esperantista, múzejník, geograf, vydavateľ periodika

Geografia revue zomrel 20. 9. 1988 v Subotici.

Slovensko a Slováci mali svojich cestovateľov. Snažili sme sa pripomenúť nemalé tradície cestopisov a potrebu ich komplexného spracovania. Tento príspevok pochopiteľne nemohol zachytiť všetky aktivity a nie je enumeráciou všetkých uverejnených cestopisov. Výberovo sa zmienujeme len o časti tých, ktoré vyšli tlačou.

Literatúra

KLÁTIK, Z.: *Vývin slovenského cestopisu*. SAV Bratislava 1968, str. 437 – 449.

MASNÍK, T., SIMONIDES, J., LÁNI, J.: *Z vlasti na galeje. (Z cestopisných spomienok 17. storočia)*. Bratislava 1961.

MINÁRIK, J.: *Väznenie, vyslobodenie a putovanie Jána Simonidesa a jeho druha*

Tobiáša Masníka. Bratislava 1981.

PETRÁŠ, M. *Nepoznaný technik Dr. Ing. Bohumil Chorvát (1878 – 1943)*. *Biografické štúdie* 29. SNK, Martin 2003, str. 194 – 207.

RIZNER, L. V. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca roku 1900*. Diel I., Martin 1929, str. 241 – 245.

ŠUSTEK, D.: *Potulky svetom*. Osveta, Martin 1957. 245 str.

TIBENSKÝ, J.: *Cesta Maximiliána Hella do Vardö pri Laponsku a jeho pozorovanie prechodu Venuše v roku 1769*. Bratislava 1977.

VÁROŠ, M.: *Putovanie za krajinami*. Bratislava 1995, 2. rozšírené vyd. Bratislava, 1997. 355 str.

ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, G. K.: *Cestopisy*. Spisy III. Bratislava, 1960. 514 str.

Krajina ako odraz kultúry

Michal Huba

Existuje krajina, ktorá človeka uchváti svojou čistotou a nepoškvrnenosťou, divočina, ktorá však patrí výlučne prírode, človek nemá na jej existenciu vplyv a je v nej iba narušiteľom.

Človek tiež často putuje za krajinami vzdialenými, exotickými, od ktorých čaká, že ukoja jeho smäd po nových neošúchaných vnemoch, farbách, tónoch či tvaroch. Najskôr sme uchvátení, chceme vidieť a poznať čo najviac. Hľadáme čosi, čo nás vytrhne z otupenosti, zisťujeme, že to nenachádzame, vnemov je stále viac a hlbokých mystických zážitkov z krajiny a v krajine stále menej. Krajina nám je cudzia.

Večer vybehnem za dedinu v hornoliptovskej krajine, ktorá mi patrí, rovnako ako patrila mojim predkom. Krajina je väčšinou pomenená a jednotvárna, ale ja nachádzam fragment, napohľad banálny. Kúsok starej cesty k poliam popri potoku. Až k nej schádza medza bývalého poľa. Cesta je lemovaná starými hlavovými vrbami, ktoré nikto neorezal už aspoň polstoročie, medzi nimi drevené ploty s bránkami do záhumienkov. A zrazu je tu ten pocit, pocit spojenia so zemou, s minulosťou, s ľuďmi, s niečím, čo ma prevyšuje a z čoho môžem čerpať.

Čo je to, čo odlišuje určitý kus krajiny, ktorá nás dojma, od ostatnej, ktorá túto schopnosť nemá? Prečo sú niektorí z nás nadšení krajinou, ktorou by sme mnohí prešli bez povšimnutia? Stratila sa krásna krajina, alebo zmizla skôr naša schopnosť vnímať jej krásu?

Krajina je evidentne iná ako bola za čias našich starých rodičov. Prebehla historická zmena krajiny, jej funkcie a spôsobu využívania.

Krajina bola odjakživa miestom stretnutia človeka a jeho záujmov a prírody s jej pravidlami, večnými vo svojej premenlivosti. Človek musel v boji o holý život nájsť metódu pokusov a omylov najlepšiu možnosť jej efektívneho využívania pri čo najmenšom výdaji energie. Musel sledovať prirodzené štruktúry prírodnej krajiny a ním prispôbovať svoje zámery a zo zdanlivých nevýhod urobiť výhody. Namiesto strojov krajinu formoval rukami alebo nástrojmi pochádzajúcimi z jeho rúk. Myslím, že to, čo nás dokáže

očariť na starej kultúrnej krajine, je práve odtlačok organickej štruktúry ľudského tela v organickej štruktúre prírodného reliéfu.

Kolektivizácia a metódy socialistického poľnohospodárstva, ktorým vo veľkej miere „vďačíme“ za dnešnú tvár našej krajiny, mali podľa mňa niekoľko zásadných nedostatkov. Problémom bolo aplikovanie veľkých filozofických téz a hesiel, ktoré boli myšlienkovým základom režimu, na spôsob prístupu k prostrediu. Rozoranie medzi malo byť aktom uvedenia nového uvažovania do praxe, ale stalo sa skôr ukážkou neuvažovania, neúcty k tradícii a nedostatku pokory voči starým technológiámoverenýmstáročiami. Snaha vytvoriť na nepravidelnom povrchu sieť priamok podľa pravítka musela zákonite viesť k zníženiu účelnosti, ktorá bola v našej krajine vždy zvláštnym spôsobom neoddeliteľne spätá s „krásnym“. Príkladom za všetky je orba po spádnici, ktorá je dôkazom absolútnej neznalosti prírodných zákonitostí a aktuálne bola aj jednou z príčin tohoročných katastrofálnych povodní. Až teraz si začíname uvedomovať, že úzke pásy polí oddelené medzami, komunistickými ideológmi považované za prežitok a symbol súkromného vlastníctva, boli najúčinnjšou protipovodňovou ochranou a zaobišli sa pri tom bez použitia más betónu.) Estetika krajiny sa stratila, pretože sa v nej stratila ľudská mierka a pečať a začala byť formovaná

strojmi. Na prvý pohľad nie je už pre nás v krajine prekážok, s ktorými by si stroje nevedeli poradiť, prekážok, ktoré nútli našich predkov uvažovať.

Prebehla aj zmena v našom vnímaní krajiny, aj keď si myslím, že len čiastočná a nie nezvratná. Prežil som prakticky celý život v meste obklopený mestskou a „modernou“ poľnohospodárskou krajinou, nikdy som nevidel tú krajinu, ktorú videli môj dedo, a predsa pociťujem v starej kultúrnej krajine, že takto je to správne, že len takto sú veci v istom poriadku, ktorý je podobný poriadku prírody.

U ľudí je dnes schopnosť vnímania a chápania krajiny potlačená. Mestskí ľudia sú absolútne zvyknutí na symetriu, pravidelnosť, strojové línie a strácajú schopnosť rozlišovať autentické od umelého.

Ak vznikne snaha o návrat k tradícii, výsledkom je obvykle absolútny nepodarok. Príkladom by mohla byť rozsiahla výstavba drevených domov po celom Slovensku (obvykle, ako inak, v krajinársky najhodnotnejších územiach), ktoré sa snažia kopírovať ľudovú architektúru, ale z objektívnych príčin (betónové podmurvky, „guláče“ frézované z hranolov, absolútna ignorácia miestnych osobitostí tradičnej architektúry, nerešpektovanie pomerov a mierok starých domov, atď.) sú výsledky odstrašujúce a k ľudovej architektúre majú asi tak blízko ako Senzi Senzus k ľudovej hudbe. Najväčším problémom je to, že tieto „návraty k tradícii“ majú obrovský vplyv na ľudí, ktorí začínajú

vnímať falošné ako autentické (čo u nás neplatí len pre vnímanie prostredia).

Čo treba spraviť, aby sa krajina opäť stala hodnotnou, krásnou, funkčnou a príjemnou pre život?

V prvom rade musíme zistiť, že nám chýba. K tomu musí dospieť každý sám a je jedno, či to zistí, keď na mieste, odkiaľ sa rád pozerá na mesto, vznikne vila pre súkromného milovníka výhľadov, alebo keď sám bude búrať humná za dedinou, aby si postavil sídlo s dórkymi stĺpmi okolo vchodu.

Ďalej je nutné začať krajinu opäť využívať funkčne, rozumne a zodpovedne. To, že ju tak využívame, poznáme podľa toho, že sa nám krajina nepomstí.

V neposlednom rade je podľa mňa dôležité určiť a rešpektovať v krajine isté tabu. Uviesť nepísané pravidlá slušnosti a morálky aj do spôsobu zasahovania do prostredia. Neťaháť elektrické vedenia cez kopec s barokovou kaplnkou, netrasovať diaľnice tesne popri múroch zrúcanín stredovekých hradov, atď.

Otázkou na záver by mohlo byť to, aký má pre nás vlastne tradičná kultúrna krajina význam.

Exupéry hovorí čosi v tom zmysle, že ten, kto je schopný vidieť krásu krajiny, spoznal Boha. Zisťujeme, že každá krajina, kde bol pomer ľudského faktoru a prírody vyvážený, má svojho osobitého ducha a v krajine, ktorá je nám domovom, je jej duša veľmi blízka tej našej. Krajina domova nás spája s našimi predkami.

Krajina bola zmyslom života pre generácie ľudí. Fragменты tradičnej krajiny sú tým, čo po nich ostalo. Prostredníctvom krajiny sa, exupéryovsky povedané, uskutočnili.

Myslím si, že to, čo môže Slovensko poskytnúť svetu, nie sú nové autá, skromné imitácie amerických mrakodrapov v našich mestách, lyžiarske strediská, diaľnice, ani pseudoumelecké monumenty pseudohrdinov národa. Nebudú to dokonca ani naše hory (inde majú vyššie). To, čo je u nás hodnotné, sú zvyšky našej národnej kultúry. Stále hľadáme našu identitu, či je to organizovanie megalomanských folklórnych slávností, kydanie na susedné národy v alkoholickom delíriu, alebo prepisovanie dejín v náš prospech. Čo keby tým zvyškom našej identity bola práve historická kultúrna krajina ako funkčný dôkaz toho, ako sme žili, ako sme uvažovali, čo sme si vážili.

Slovenská krajina je najpravdivejším pomníkom kultúry nášho národa. Krásna krajina svedčí o úcte a múdrosti, škaredá o ignorácii hodnôt a ziskuchtivosti. Preto keď budem putovať krajinou a budem z nej cítiť jej jedinečného ducha, bude mi jasné, že sme konečne na správnej ceste.

Príspevok bol ocenený v 9. ročníku súťaže o najlepšiu esej na tému udržateľný spôsob života, do ktorej sa zapojili študenti slovenských a českých vysokých škôl. Esaj Michala Hubu z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave získala cenu za angažovaný prístup.

Foto J. Lacika



Severozápadný Spiš

Spiš je pravdepodobne najzaujímavejším regiónom Slovenska, s najväčším množstvom prírodných zaujímavostí aj kultúrno-historických pamiatok. Pre nesmierne bohatstvo sme tento historický región rozdelili na dva samostatné regióny – Severozápadný Spiš a Juhovýchodný Spiš. V tomto príspevku sa budeme venovať prvému z nich. Veľkou výhodou tohto regiónu je blízkosť Vysokých a Belianskych Tatier. Pre návštevníkov nášho najvyššieho pohoria ponúka hodnotný alternatívny program v dňoch, keď vo vyšších polohách vládne nevlúdne počasie. Do regiónu patrí Popradská kotlina s Popradom a Kežmarkom, stredná časť povodia Popradu so Starou Ľubovňou a rázovité Zamagurie s Pieninským národným parkom.

Región Severozápadného Spišu sme vyčlenili tak, že do neho patria územia troch okresov Prešovského kraja: Poprad

(bez Tatier, Štrby a Liptovskej Teplicy), Kežmarok a Stará Ľubovňa. Názov regiónu asi nie je celkom korektný, lebo

podľa nášho ohraničenia patrí do neho aj malá časť susedného Šariša. Hranica medzi historickým regiónmi Spiša a Šariša



Spišská Magura v okolí Ostrune

na sever od Levočských vrchov nesleduje prírodné rozhrania, do okresu Stará Ľubovňa preto patrí aj niekoľko šarišských obcí, od Plavnice v doline Popradu až po Kyjov pod Čergovom. Kvôli jednoduchosti sme Šariš do pomenovania regiónu nezakomponovali. Spišská časť Tatier patrí do osobitného regiónu Tatry, ktorý sme čitateľom priblížili v predchádzajúcom čísle časopisu. Región je pohraničný, na severe susedí s Poľskom.

Z prírodného hľadiska je región pomerne heterogénny. Juhozápadnú časť tvorí Popradská kotlina odvodňovaná riekou Poprad. Tok patriaci do úmoria Baltského mora vstupuje poniže Podolínce do prielomu, do zúženej doliny medzi Spišskou Magurou a Levočskými vrchmi. Pri Hniezdom sa krajina okolo rieky opäť otvára do Ľubovnianskej kotliny (podcelok Spiško-šarišského medzihoria). Pri Starej Ľubovni sa koryto rieky stáča na východ a veľkým oblúkom cez Ľubovniansku vrchovinu sa tok dostáva na slovensko-poľskú hranicu. Hraničný úsek doliny po obec Mníšek nad Popradom je tvorený sériou krásnych zaklesnutých meandrov. Na východe regiónu sa týčia masívne flyšové Levočské vrchy. Špecifický charakter má severozápad regiónu, nazýva sa Zamagurím, lebo z pohľadu zvyšku Slovenska leží za hrebeňom flyšovej Spišskej Magury. Zamagurie možno poľahky vyčleniť hydrologicky, celé patrí do povodia Dunajca. Severnú hranicu Zamaguria tvoria krajinársky veľmi príznačné Pieniny. Hranica vedie po hrebeni Malých Pienin, resp po koryte rieky Dunajec, ktorá si do mohutných pieninských bradiel vyhlbila divoký a bizarný prielom.

Keďže sme Tatry do regiónu nezaradili, jeho najvyšší bod treba hľadať v ďalších jadrových pohoriach na juhu, kde sa dvíhajú Nízke Tatry, Slovenský raj a úzka horská priečka Kozích chrbtov. Reliéf tu kulminuje v katastri obce Vernár, na severovýchodnom svahu masívu Kráľovej hole vystupuje nad vrstevnicu 1 500 m (Úplaz 1 555 m n. m.). Najvyšším bodom flyšovej časti regiónu je vrch Čierna hora v Levočských vrchoch (1 289 m n. m.). Aj Spišská Magura presahuje najvyššími vrchmi nadmorskú výšku 1 200 m (Repisko 1 259 m). Nižším pohoriami sú Pieniny (Vysoké skalky 1 050 m) a Ľubovnianska vrchovina (Eliášovka 1 023 m). V tomto pohorí je aj najnižší bod regiónu - nachádza sa v mieste, kde rieka Poprad opúšťa územie Slovenska (382 m). Na severovýchode na územie regiónu zasahuje masív Čergova. Geomorfologickým špecifikom regiónu je prítomnosť travertínových útvarov (Vyšné Ružbachy) a zosuvmi hradených jazierok (Jezerko a Ostruňa).

V geomorfologicky heterogénnom prírodnom prostredí regiónu je výrazne badateľná sídelno-komunikačná os sledujúca tok rieky Poprad. Je na nej 6 zo 7 miest regiónu a veľká časť vidieckych obcí. V minulosti patrila historická cesta v doline Popradu medzi najvýznamnejšie, bola súčasťou prepojenia severu a juhu Európy. Aj dnes je dôležitá, avšak o stupeň nižšia oproti súčasnej západovýchodnej sídelno-komunikačnej osi v doline Váhu a Hornádu, ku ktorej sa v Poprade pripojuje. Pre rozvoj regiónu má veľký význam Letisko Poprad-Tatry západne od Popradu. Riečna sieť regiónu sa v minulosti využívala na prepravu

tovaru, po Dunajci a Poprade premávali plte smerujúce do poľských miest pri rieke Visle, prípadne až do Baltského mora. Dnes sa prielomom Dunajca v Pieninách vozia na pltiach turisti. Z hľadiska osídlenia Spiša je pozoruhodný fakt, že archeológovia datujú jeho históriu do veľmi dávnej minulosti. Nález zvyškov neandertálskeho človeka v Gánoviach je dosiaľ na Slovensku najstarší.

V regióne Severozápadného Spiša s rozlohou 2 023 km² žije 214 689 obyvateľov (31. 12. 2009), čo predstavuje hustotu zaľudnenia 106 obyv./km². Nachádza sa tu 7 miest a 104 vidieckych obcí. V mestách žije zhruba polovica populácie (49,9 %). V najväčšom meste regiónu Poprade býva z toho asi polovica (54 433 obyv.), to znamená, že každý štvrtý obyvateľ regiónu je Popradčan. Druhé najväčšie mesto regiónu je Kežmarok (16 902 obyv.), len o málo menšia je Stará Ľubovňa (16 423 obyv.). Zvyšné 4 mestá majú počet obyvateľov menej ako 10 000 (Svit 7 511 obyv., Spišská Belá 6 372 obyv., Podolínce 3 287 obyv. a Spišská Stará Ves 2 290 obyv.). Vidiecke sídla regiónu majú rozličnú veľkosť, tri najväčšie obce okresu Kežmarok majú vyše 4 000 obyvateľov (Lendak 4 953 obyv., Veľká Lomnica 4 227 obyv. a Ľubica 4 162 obyv.), a teda sú väčšie ako dve najmenšie mestá regiónu. V kežmarskom okrese leží aj najmenšia obec regiónu (Havka 42 obyv.).

Poprad

O meste Poprad sa hovorí, že je bránou do Vysokých Tatier. Výhodná poloha v blízkosti turisticky atraktívneho pohoria stimulovala jeho výrazný rozvoj. Poprad sa v priebehu 20. storočia stal najväčším mestom na Spiši a spolu so Spišskou Novou Vsou aj jeho centrom. Dnešný Poprad vznikol z piatich historických spišských miest, medzi ktorými pôvodne dominovala Spišská Sobota. V zmenených spoločensko-ekonomických podmienkach ju však predstihol jeho mestský sused Poprad, ktorý dal meno vzniknutej aglomerácii. V historickom centre Popradu stojí za pozornosť najmä Kostol sv. Egídia so zachovanými freskami v interieri a neďaleko stojace Podtatranské múzeum. Vďaka utlmenému rozvoju si Spišská Sobota zachovala pôvodný historický charakter, je dnes pozoruhodným zoskupením citlivo obnovených historických pamiatok. O význame tejto lokality svedčí fakt, že ju zaradili do programu návštevy britskej kráľovnej Alžbety II. v roku 2008. Za návštevu stoja aj revitalizované mestské jadrá Veľkej, Matejoviec a Strážia.

Svit

Svit nie je zaujímavým cieľom turistov vyhľadávajúcich historické pamiatky. Jedno z najmladších miest na Slovensku založili v roku 1934 na zelenej lúke, pri modernej továrni moravskej firmy Baťa. Za poetickým menom Svit sa skrýva veľmi prozaická skratka, poskladaná zo začiatočných písmen názvu: Slovenská viskózová tovareň. Návšteva Svitú ponúka zaujímavý materiál pre štúdium moderného urbanizmu.

Gánovce

Malá obec pri Poprade je zaujímavá z viacerých dôvodov. Prvý je geomorfologický, územie, na ktorom sa obec nachádza bolo v minulosti postihnuté riečnym piráctvom. Gánovský potok bol pôvodne v povodí Popradu, ale tektonický vývoj širšieho okolia spôsobil, že sa načapoval do povodia Hornádu. S aktívnou zlomovou tektonikou súvisí početný výskyt travertínových útvarov. V jeden z tunajších travertínových kôp sa v roku 1926 našli ostatky slávneho Gánovského človeka. Pri ťažbe kameňa objavili kamenný odliatok lebečnej kosti neandertálc, ktorý tu žil pred asi 120 000 rokmi. Gánovce sú známe aj tým, že boli kedysi kúpeľmi a nachádza sa tu špecializované pracovisko SHMÚ zamerané na rádi sondážne merania vo vyšších vrstvách atmosféry.

Kežmarok

Kežmarok by bol kdekoľvek inde na Slovensku turistickým cieľom prvého

rangu, na Spiši však dlhodobo jestvuje v tieni slávnejšej Levoče. Návšteva tohto krásneho historického centra sa rozhodne opláti, v jeho ponuke je mnoho mimoriadne cenných a hodnotných pamiatok. Za najvýznamnejšiu sa považuje obnovený Kežmarský mestský hrad so zaujímavými muzeálnymi expozíciami, zachovalé historické centrum s množstvom v jadre stredovekých meštianskych domov, monumentálnym gotickým Kostolom s. Kríža a najkrajšou renesančnou zvonnicou na Spiši. Nedávno zaradili do zoznamu pamiatok UNESCO kežmarský drevený artikulárny kostol, dôležitou kultúrno-historickou pamiatkou je aj neďaleké evanjelické lýceum, na ktorom pôsobili viaceri pionierskych objaviteľov Tatier a slovenských národných buditeľov.

Spišská Belá

Mesto Spišská Belá dalo meno Belianskym Tatrám, ktoré kedysi boli súčasťou jeho rozľahlého chotára, aj Belianskej jaskyni, ktorú meštania v roku 1882 sprístupnili verejnosti. Okrem tradičných kultúrno-historických pamiatok (kostola a zvonice) za návštevu stojí unikátne múzeum J. M. Petzvala – priekopníka v oblasti fotografickej techniky. Mestskou časťou Spišskej Belej sú Strážky, ktorými prechádza cesta do Kežmarku. Renesančný kaštieľ v Strážkach s nádherným parkom spravuje Slovenská národná galéria. Jedna z expozícií je venovaná tvorbe Ladislava Medňanského, svetovo uznávaného maliararadaovaného medzi impresionistov, ktorý tu prežil časť plodného života. Niektoré jeho diela zobrazujú spišskú krajinu a ich obyvateľov.

Na úspešne zrenovovanom námestíčku oproti kaštieľu nachádza gotický kostol so zvonnicou.

Podolíne

Aj mesto Podolíne malo mestský hrad ako Kežmarok, ale sa nezachoval. Stál na mieste dnešného mestského úradu. Zato si mesto uchránilo pomerne rozsiahle zvyšky pôvodných kamenných hradieb s jednou zachovalou baštou. V strede centrálného námestia stojí gotický kostol a typická spišská renesančná zvonica. Severne od námestia sa čnejú dve veže piaristického kláštora, v ktorom v roku 1950 komunistický režim zriadil internačný tábor pre rehoľníkov. Z cesty do Lomničky je krásny výhľad na mesto s Tatrmi v pozadí.

Vyšné Ružbachy

Vyšné Ružbachy sú celoročne využívaným turistickým centrom. V lete tu slúži verejnosti termálne kúpalisko, v zime sa sem chodí lyžovať. Liečivé účinky ružbašských minerálnych prameňov poznajú už od 16. storočia, dnes sa v kúpeľoch liečia pacienti s chorobami nervového systému, srdcovo-cievne ochorenia, onkologické a gynekologické ochorenia, choroby tráviaceho ústrojenstva ak duševné choroby, ako napríklad depresívne stavy. Vo Vyšných Ružbachoch nachádzame mnoho travertínových útvarov, najznámejšie travertínové jazierko Kráter. Pešia turistika v blízkej Spišskej Magure ponúka nádherné výhľady na Tatry.

Stará Ľubovňa

Stará Ľubovňa bola kedysi čosi ako diplomatické mestečko, v Ľubovnianskom hrade sídlil správca zálohovaných spišských miest poľskej Koruny, kvôli čomu tu hostili mnoho panovníkov a významných šľachticov s početným sprievodom. Návštevníci mesta najviac navštevujú areál hradu nachádzajúci sa na kopci nad opačným brehom rieky Poprad. Sústreďuje sa tu niekoľko lákavých atrakcií, okrem hradu, ktorý prešiel rozsiahlou obnovou je tu aj skanzen Ľudovej architektúry a replika vojenského tábora zo 16. storočia. Asi 6 km od mesta smerom na juhovýchod ležia Ľubovnianske kúpele. Dnes už neslúžia kúpeľníctvu, ale ako dobre vybavené turistické stredisko. Odporúčame prejsť sa po zaujímavom náučnom chodníku.

Foto J. Lacika



Nádvorie Kežmarského hradu počas festivalu Európske ľudové remeslo

Plaveč

Iba niekoľko kilometrov východne od Starej Ľubovne cestu pretína historická hranica medzi Spišom a Šarišom. Obce Plavnica a Plaveč sú šarišské, aj keď dnes patria do okresu Stará Ľubovňa. Nad pravým brehom rieky Poprad sa čnie návršie so zvyškami stredovekého hradu. Pustne od polovice 19. storočia, postupne sa celkom rozpadáva. Ak urýchlene nedôjde k jeho rekonštrukcii, celkom zanikne. Z hradného návršia je fantastický výhľad na dolinu Popradu ovenčenú drobnými bralami.

Sulín

Podobne ako rieka Dunajec v Pieninách aj Poprad vytvára pozoruhodný prielom cez Ľubovniansku vrchovinu. Od Starej Ľubovne sa rieka veľkým oblúkom dostáva na poľsko-slovenskú hranicu. Pri Ruskej Voli sa stáča do protismeru a tečie smerom na západ. Na krátkom úseku pri mestečku Muszyna tečie v poľskom vnútrozemí, ale pri Legnave sa koryto rieky vracia na hranicu. Rieka tečie romantickou dolinou cez sústavu hlbokých zaklesnutých meandrov. Poľský breh je o poznanie živší a osídlenejší, vedie po ňom hlavná cesta a železnica. Aj medzi vodákmi na rieke prevládajú Poliaci. Na slovenskom brehu je len lokálna cesta poznačená nedávnymi povodňami. Pri Sulíne vyviera známa minerálna voda predávaná pod názvom Sulínka.

Litmanová a Jarabina

Obec Litmanová sa dostala do povedomia verejnosti vďaka lyžiarskemu stredisku, ale najmä kvôli významnému pútnickému miestu na Zvire pod Eliášovkou. Pútnici sem začali húfne chodiť po sérii údajných zjavení Panny Márie v rokoch 1990 až 1995. Dedinu Litmanová obklopuje niekoľko vápencových bradiel, ktoré vznikli v zúženej časti bradlového pásma východne od Pienin. Pri neďalekej obci Jarabina sa do tvrdých bradiel zarezal miestny potok a vytvoril bizarnú tiesňavu s veľkými krútnavými hrncami. Od dediny je tiesňava nazývaná Jarabinský prielom je veľmi ťažko prístupná, ľahšie sa do nej dostaneme z cesty medzi Jarabinou a Litmanovou.

Červený Kláštor

Na rozdiel od Tatier, kde patria štyri pätiny pohoria Slovensku, je väčšia časť Pienin na území Poľska. Aj tá menšia slovenská časť je však veľmi hodnotná

a zaujímavá a prístup do poľských Pienin je veľmi rýchly a jednoduchý. Bránou do Pieninského národného parku vyhláseného v roku 1967 je Červený Kláštor. Na pravom brehu Dunajca vznikol už v 13. storočí kartuziánsky kláštor, ktorý neskôr patrila kamaldulským mníchom. Najznámejším z kamaldulských rehoľníkov bol fráter Cyprián, tvorca známeho herbára a údajný vynálezca lietajúceho stroja. O ňom, ako ďalších zaujímavých kapitolkách dejín kláštor sa návštevníci dozvedia v múzeu, ktoré zriadili v zrekonštruovanom kláštorom komplexe. Červený Kláštor je ideálnym východiskom za poznaním krás Pienin. Veľmi atraktívnym spôsobom ich objavovania je plavba na pltiach dolu Prielomom Dunajca, cesta sledujúca slovenský breh dravej rieky slúži turistom a cykloturistom. Zhruba po desiatich kilometroch sa môžu dostať do rázovitej obce Lesnica, ktorá je spojená autobusom s Červeným Kláštorom. Dá sa však aj pokračovať pešo cez horské chrbty Pienin po trase s nádhernými výhľadmi na krásnu zamagurskú krajinu. Červený Kláštor je vďaka pešej lávke dobrým východiskom aj na túry v poľských Pieninách, napríklad na blízke Tri koruny.

Lesnica

Malá goralská obec Lesnica leží izolovane v obklopení vápencových bradiel Pienin. Vedie do nej cesta plná serpentin z obce Veľký Lipník, ktorá prechádza sedlom s jedným z najkrajších výhľadov, aké ponúka Slovensko. V Lesnici vládne

v lete čulý turistický ruch, lebo leží blízko dolného konca Prielomu Dunajca. Bizarný prielom si vytvoril aj Lesnický potok sprava ústiaci do Dunajca. Poniže ústia sa nachádza hraničný prieťah do Poľska, ktorý umožňuje navštíviť neďaleké poľské kúpeľné mestečko Szczawnica. Poniže priechodu premáva cez Dunajec prievoz, ktorý využívajú turisti vystupujúci na vyhliadkový vrch Sokolica. Z Lesnice možno podniknúť zaujímavé pešie túry na hrebeň Malých Pienin či na Haligovské skaly ležiace na protifaľnej strane doliny.

Ostrurňa

Odľahlosť rázovitej obce Ostrurňa je extrémna. Vybrať sa do nej znamená najprv prekonať masívny hrebeň Spišskej Magury a po odbočení z hlavnej cesty v Spišských Hanušovciach treba ešte prekonať ďalší vysokých flyšový chrbát. Potok tečúci celou Ostrurňou smeruje do Poľska, kde sa vlieva do Dunajca. V odľahlom kúte ležia ešte dve goralské obce, Malá a Veľká Franková. Ostrurňa je typickou dedinou založenou na valašskom práve, je rozťahaná v celej doline v dĺžke až 9 km, patrí medzi najdlhšie na Slovensku. Je vyhlásená za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry, je najzápadnejšou obcou s rusínskym obyvateľstvom a gréckokatolíckym vierovyznaním. V chotári sa nachádza niekoľko zanikajúcich jazierok zahradených zosuvom. Podobnú genézu má Jezerské jazero pri neďalekom Jezersku.

Ján Lacika



Červený Kláštor z vrchola Troch korún

Foto J. Lacika